

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาจากตำรา เอกสารและงานวิจัยเพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย จึงได้ทำการรวบรวมและแยกประเภทของ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้ ดังนี้

1. แนวคิดทฤษฎีการพัฒนา
2. แนวคิดทฤษฎีชุมชนและชุมชนเข้มแข็ง
3. แนวคิดเกี่ยวกับสถาบันศาสนาและพุทธศาสนากับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดทฤษฎีการพัฒนา

1.1 ความหมายของการพัฒนา

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช (2541 : 5) กล่าวว่า การพัฒนา หมายถึง “ทำให้เจริญ” ซึ่งตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษที่ใช้กันอย่างกว้างขวาง คือ คำว่า “To Develop” แปลว่า การเปลี่ยนแปลงทีละน้อย โดยผ่านลำดับขั้นตอนต่างๆ ไปสู่ระดับที่สามารถขยายตัวขึ้น มีการปรับปรุงให้ดีขึ้นและเหมาะสมกว่าเดิม หรือก้าวหน้าถึงขั้นอุดมสมบูรณ์เป็นที่น่าพอใจ

พัฒน์ สุจันงค์ และคณะ (2525 : 17) ได้กล่าวว่า การพัฒนา หมายถึง ความเจริญก้าวหน้าที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2536 : 33) ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และการบริหารที่มีทิศทางเพื่อให้มีสภาพที่ดีขึ้น

อภิชัย พันธเสน (2539 : 5) ได้กล่าวว่า การพัฒนา หมายถึง ทำให้ดีขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงจากสภาพเดิมที่เป็นอยู่ เพราะถ้าหากไม่มีการเปลี่ยนแปลง ทุกอย่างก็เป็นอยู่อย่างเดิม และไม่สามารถจะทำให้ดีกว่าเดิมได้ ก็ไม่ได้เป็นการพัฒนา

อมร รักษาาศย์ (2515 : 6) ได้พิจารณาการพัฒนาไว้ 2 ความหมาย ดังนี้

1. ความหมายอย่างแคบ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในตัวระบบกระทำการเท่านั้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพและการเปลี่ยนแปลงทางด้านปริมาณ

2. ความหมายอย่างกว้าง หมายถึง กระบวนการของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพ การเปลี่ยนแปลงในด้านปริมาณ และการเปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน

อนันต์ เกตุวงศ์ (2523 : 21) ได้กล่าวว่า การพัฒนา หมายถึง การทำให้เกิดความเจริญเติบโตและเพิ่มอัตราให้สูงขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงระบบ เพื่อให้ระบบมีความสามารถในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ และความสามารถในการตัดสินใจหรือกำหนดนโยบาย เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ความยุติธรรม สิทธิ เสรีภาพ และความพอใจแก่คนส่วนใหญ่ และมีการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปตามความต้องการ หรือสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆ ทั้งนี้จะต้องกระทำโดยการมีการวางแผนที่ถูกต้องด้วย

มงคล ชาวเรือ (2527 : 40-41) ได้กล่าวว่า การพัฒนา หมายถึง การเคลื่อนย้ายจากความด้อยพัฒนาให้หลุดพ้นจากความยากจน ซึ่งจะแสวงหาและบรรลุถึงได้อย่างแท้จริง โดยวิธีการวางแผนเพื่อการพัฒนา กล่าวคือ การพัฒนาเป็นการปรับปรุงเงื่อนไขที่ไม่พึงปรารถนาต่างๆ ในสังคม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526 : 5) ให้ความหมายของการพัฒนาว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (Directed Change) หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้แน่นอนล่วงหน้า (Planned Change)

ดิเรก ฤกษ์ห่วย (2527 : 1) ได้กล่าวถึงความหมายการพัฒนาว่า เป็นการดำเนินการโดยมีการวางแผนอย่างเป็นระเบียบและต่อเนื่อง เพื่อให้มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น หรือเจริญขึ้น โดยมีลักษณะเป็นกระบวนการ ดังนี้

1. การพัฒนาเป็นกระบวนการในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของบุคคลทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

2. การพัฒนามุ่งให้เกิดความเสมอภาคกันในสังคม ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

3. การพัฒนาจะต้องสร้างให้เกิดการกระจายอย่างทั่วถึง ทั้งในเรื่องรายได้ของคนในชุมชนและการกระจายบริการต่างๆ ที่รัฐพึงให้แก่ประชาชนให้มากที่สุด โดยให้มีช่องว่างระหว่างชนบทและในเมืองให้น้อยที่สุด

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2527 : 94) ได้กล่าวว่า การพัฒนา หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชน ทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิ และองค์การอาสาสมัครรูปต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องร่วมกัน

จากความหมายของการพัฒนาข้างต้นที่นักวิชาการได้นิยามไว้สามารถแบ่งแยกเป็นกลุ่มได้ ดังที่ สนธยา พลศรี (2533 : 9) ได้แบ่งแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาออกได้เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. การพัฒนา หมายถึง ความเจริญเติบโต (Growth) คือ เป็นการเพิ่มของผลผลิตซึ่งกระทำโดยระบบสังคมร่วมกับสิ่งแวดล้อม
2. การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงระบบการทำงาน
3. การพัฒนา หมายถึง การทำงานที่มุ่งวัตถุประสงค์หลัก
4. การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงโดยการวางแผน เพื่อไปใช้ในการดำเนินการเพื่อกำหนดหรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์นั้นๆ

จากความหมายของการพัฒนาที่นักวิชาการหลายท่านได้ให้คำนิยามไว้ สามารถสรุปได้ว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสภาพเดิมที่เป็นอยู่ไปในทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะในการพัฒนาประเทศนั้น มีจุดประสงค์เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ที่ดีให้กับประชาชน มีสิทธิ เสรีภาพ และมีความเสมอภาคในการรับบริการต่างๆ ของรัฐอย่างทั่วถึงเท่าเทียมกัน และเมื่อคำว่า “การพัฒนา” รวมกับ “ชุมชน” จึงหมายถึง การช่วยเหลือปรับปรุงเพื่อให้ท้องถิ่นมีสภาพทางสังคมและทางเศรษฐกิจดีขึ้น โดยขึ้นอยู่กับความร่วมมือร่วมใจและร่วมแรงของประชาชนในท้องถิ่น

1.2 แนวทางการพัฒนา

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช (2540 : 76) ได้กล่าวถึง แนวทางในการพัฒนาไว้ ดังนี้

1. แนวทางการพัฒนาจากระดับบนลงล่าง เป็นแนวทางการพัฒนาที่รัฐบาลมี บทบาทสำคัญในการกำหนดเป้าหมาย และกลยุทธ์ในการบริหารโครงการพัฒนา ให้มีความสำคัญ ต่อกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรม พัฒนาการเมืองการใช้เทคโนโลยี ตลอดจนการเปิดตลาด การค้าภายในและต่างประเทศอย่างกว้างขวาง
2. แนวทางการพัฒนาจากระดับล่างขึ้นบน มีจุดมุ่งหมายในการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น และทักษะของประชาชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด จะตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของคน และเป็นประโยชน์ต่อการเพิ่มศักยภาพในการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของชุมชนและประเทศในเวลาต่อไปด้วย
3. แนวทางการพัฒนาแบบผสม เป็นแนวทางที่มุ่งประสานนโยบาย ยุทธวิธี กระบวนการ และทรัพยากรต่างๆ ให้สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อแก้ไขปัญหา และ

ยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้สูงขึ้น ส่งเสริมความสามารถในการพัฒนาตนเอง รวมทั้งมีการปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา

กล่าวโดยสรุป การพัฒนาที่จะให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ นั้น รัฐบาลจำเป็นต้องคำนึงถึงวิธีการพัฒนาที่ดีที่สุด ซึ่งแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมนั้นจะต้องเน้นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน กล่าวคือ ประชาชนต้องเข้ามามีบทบาทในกระบวนการพัฒนาในลักษณะ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมดำเนินการ และร่วมใช้ประโยชน์ใน กระบวนการพัฒนา เพื่อเสริมสร้างท้องถิ่นให้มีความเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการพึ่งตนเองของประชาชน

ไพรัตน์ เจริญมิตร (2527 : 95-96) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ดังนี้

1. ต้องยึดหลักความต้องการและปัญหาของประชาชน เป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรม หากกิจกรรมที่จะนำไปให้ประชาชนเป็นเรื่องใหม่ก็ต้องใช้เวลาในการกระตุ้น เร่งเร้า ความสนใจ ให้ความรู้ความเข้าใจ จนประชาชนยอมรับความจำเป็นและประโยชน์ในการที่จัดกิจกรรม
2. กิจกรรมต้องดำเนินการในลักษณะกลุ่มเพื่อสร้างพลังกลุ่มในการรับผิดชอบ ร่วมสร้างความสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างสมาชิกกลุ่ม ปลูกฝังทัศนคติ และพฤติกรรมที่เห็นแก่ส่วนรวม ทำงานเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว
3. ต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของประชาชนที่รับดำเนินการต่อไปได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาทายนอก โดยเฉพาะในระยะเริ่มแรกต้องไม่ทุ่มเทในลักษณะการให้เปล่าโดยสิ้นเชิง ต้องทำให้ประชาชนเกิดความสำนึกเป็นเจ้าของกิจกรรม และต้องสามารถทำต่อไปเองได้ เมื่อการช่วยเหลือจากภายนอกสิ้นสุดลง การช่วยตนเองและการพึ่งตนเองเป็นหลักสำคัญที่ต้องเริ่ม ตั้งแต่ต้น
4. กิจกรรมพัฒนาที่นำเข้าไปในชุมชนต้องสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อม ความพร้อมรับของชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงการใช้ทรัพยากรชุมชน การสอดคล้องกับขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน
5. การเริ่มต้นกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำชุมชน ซึ่งหมายถึง ผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำที่ได้รับการเลือกตั้ง หรือแต่งตั้งจากทางราชการ เพื่อเป็นผู้บุกเบิกและชักนำชาวบ้าน เพราะผู้นำชุมชนโดยทั่วไปจะสามารถปรับทัศนคติและการยอมรับสิ่งใหม่ๆ ได้เร็วกว่าและเป็นผู้ที่ชาวบ้านมีศรัทธาในตัวอยู่แล้ว การเริ่มต้นจากผู้นำจึงไปได้เร็วกว่าและได้รับการยอมรับมากกว่าประชาชนทั่วไป

6. การดำเนินงานต่างๆ ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้น กล่าวคือ ร่วมหาข้อมูล ร่วมหาสาเหตุปัญหา ร่วมปรึกษาหารือทางแก้ปัญหา ร่วมการตัดสินใจ ร่วมการวางแผนงาน ร่วมการปฏิบัติงาน ร่วมการติดตามผลงานจนถึงขั้นการร่วมบำรุงรักษาในระยะยาว

2. แนวคิดทฤษฎีชุมชนและชุมชนเข้มแข็ง

2.1 ความหมายของชุมชน

จิรพรรณ กาญจนจิตรา (2523 : 7) ได้กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มบุคคลหลายๆ กลุ่มมารวมกันอยู่ในอาณาเขตและภายใต้กฎหมายหรือข้อบังคับอันเดียวกัน มีการสังสรรค์กัน มีความสนใจร่วมกัน และมีผลประโยชน์คล้ายๆ กัน และมีแนวพฤติกรรมเป็นอย่างเดียวกัน

ประเวศ วะสี (2541 : 5) ได้กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ มีการจัดการ เพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วม

สัจญา สัจญาวิวัฒน์ (2526 : 6) ได้กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ และสามารถแก้ไขปัญหาลocalส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้

สุวิทย์ ยี่วรพันธุ์ (2521 : 51) ได้กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มชนซึ่งรวมตัวอยู่โดยมีความรู้สึกผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะโดยอาศัยหลักผูกพันในทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนาเดียวกันก็ตาม ที่ทำให้แต่ละบุคคลมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้นๆ ซึ่งสามารถแบ่งประเภทของชุมชนได้ 2 ประเภท ดังนี้

1. ชุมชนชนบท หมายถึง ชุมชนที่มีความเป็นอยู่อย่างกันเอง มีความหนาแน่นไม่มาก แต่จำนวนสมาชิกในครอบครัวมีมาก มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันแบบทุกคนรู้จักกันแบบส่วนตัว มีความสัมพันธ์กันแบบปฐมนิคม อาชีพของชาวชนบทจะผูกพันอยู่กับธรรมชาติ และพื้นดินเป็นส่วนใหญ่ วัดและโรงเรียนเป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญมาก ประชาชนในชนบทจะประพฤติตนตามบรรทัดฐานเป็นอันดี จารีตประเพณีของท้องถิ่นเป็นเรื่องสำคัญที่ทุกคนยอมรับและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

2. ชุมชนเมือง หมายถึง ชุมชนที่มีคนหนาแน่นมาก ผู้คนรู้จักกันอย่างไม่ทั่วถึง มีความสัมพันธ์กันแบบทุติยภูมิ เป็นความสัมพันธ์ในด้านสังคมที่สร้างขึ้นเพราะหน้าที่การงาน เมื่อหมดหน้าที่การงานก็อยู่กันแบบตัวใครตัวมัน ชุมชนเมืองจะมีลักษณะเป็นศูนย์กลางของ กิจ

กรรมทางสังคมต่างๆ เช่น เป็นศูนย์กลางทางการค้า การปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษา การนันทนาการ การคมนาคม อื่นๆ

ชำนาญ วัฒนศิริ (2542 : 16) ได้กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง การมีคนจำนวนหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน และมีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน เมื่อชุมชนมีองค์ประกอบหรือลักษณะ 4 ประการข้างต้นอยู่อย่างชัดเจน และมีคุณภาพ ซึ่งมีคุณภาพ ชุมชนนั้นจะเป็นชุมชนเข้มแข็ง

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2524 : 7) ได้กล่าวไว้ว่า ชุมชนนั้นจะต้องประกอบด้วย

1. คน (People)
2. ความสนใจของคน (Common Interest)
3. อาณาบริเวณ (Area)
4. การปฏิบัติต่อกัน (Interaction)
5. ความสัมพันธ์ของสมาชิก (Relationship)

จากความหมายของชุมชนที่นักวิชาการได้ให้คำนิยามไว้ สามารถสรุปได้ว่า ชุมชน หมายถึง การรวมตัวของคนจำนวนหนึ่ง มีความรู้สึกผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสาร มีการเรียนรู้ การทำงานร่วมกัน เพื่อความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน

2.2 ชุมชนเข้มแข็ง

2.2.1 ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง

การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนมีความสำคัญมากขึ้นภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ และการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ทั้งนี้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกส่งผลกระทบต่อชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ชุมชนจำเป็นต้องมีความรู้เท่าทัน มีภูมิคุ้มกัน มีอำนาจต่อรอง สามารถปรับตัว และมีวิธีแก้ปัญหาของชุมชนเอง ในขณะที่การกระจายอำนาจสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นการเพิ่มโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมคิดร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมตรวจสอบมากขึ้น ชุมชนที่เข้มแข็งจะส่งเสริมให้การพัฒนาท้องถิ่นก้าวหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว สามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ทันเวลา สามารถบริหารจัดการงบประมาณ และทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ (แดงอ่อน มั่นใจตน, 2545 : 77) มีนักวิชาการให้ความหมายของชุมชนเข้มแข็งไว้ ดังนี้

ไพโรจน์ ภัทรนรากุล (2545 : 65) ได้ให้ความหมายของชุมชนเข้มแข็งไว้ว่า ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง ประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มของประชาชนใน ลักษณะประชาสังคมหรือชุมชนที่มีความเข้มแข็ง มีศักยภาพ มีเสถียรภาพ มีการสั่งสมทุนทาง ปัญญา และหรือทุนทางเศรษฐกิจ มีคุณธรรมและคุณค่าที่สั่งมาเป็นกรอบยึดเหนี่ยว และนำไปสู่ สังคมที่มีคุณภาพ มีภูมิปัญญาภายใต้ระบบเครือข่ายความร่วมมืออย่างเกื้อกูลและเอื้ออาทร

ภาณี ชนาธิปกรณ์ (2544 : 19) ได้กล่าวว่าความหมายของความเข้มแข็งของ ชุมชนและปัจจัยต่างๆ ที่กำหนดความเข้มแข็งของชุมชนไว้ ดังนี้

ความเข้มแข็งของชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนต่างๆ ของเมือง หรือชนบทรวมตัวกันเป็น “องค์กรชุมชน” โดยมีการเรียนรู้ การจัดการ และการแก้ไขปัญหา ร่วมกันของคนในชุมชนแล้วถึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน

ปัจจัยต่างๆ ที่กำหนดความเข้มแข็งของชุมชน คือ

1. โครงสร้างทางสังคม จะต้องมีความสัมพันธ์แนบแน่นหรือแนวนอน เพราะโครงสร้างแบบนี้จะช่วยให้เกิดความร่วมมือ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน รวมทั้งสามารถ พัฒนาความร่วมมือของคนในชุมชนได้อย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกันยังเปิดโอกาสให้คนในชุมชน ได้เรียนรู้และแสดงศักยภาพอย่างมีอิสระ มีการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ในทุกด้านจนพัฒนาเป็น ภูมิปัญญาของชุมชน ที่จะป็นฐานในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ทั้งนี้โครงสร้างสังคม แนบแน่นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนมีลักษณะทำให้ชุมชนมีอำนาจและ มีอิสระในระดับที่จะสามารถจัดการกับปัญหาชุมชนได้ตามระบบคุณค่าและวัฒนธรรมของชุมชน

2. ระบบเศรษฐกิจของชุมชน ต้องเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองและ มุ่งตอบสนองความต้องการเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก โดยที่รูปแบบการผลิตจะต้องทำให้ สมาชิกไม่จำเป็นต้องดิ้นรนขวานขวาย คือ เน้นการใช้ปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนภายใต้ เทคโนโลยีและการจัดการที่เหมาะสม ผ่านกระบวนการสั่งสมการเรียนรู้ที่ตกทอดกันมาช้านาน ทั้งนี้จะช่วยให้คนในชุมชนใกล้ชิด และเรียนรู้ระบบนิเวศน์ของธรรมชาติ จึงเกิดความตระหนักถึง คุณค่าและการอนุรักษ์ บำรุงรักษาอย่างต่อเนื่อง

3. ค่านิยมและความเชื่อในศาสนา ค่านิยมที่มาจากความเชื่อในศาสนา สามารถสร้างทัศนคติให้คนเคารพธรรมชาติ มีความพึงพอใจกับการพึ่งพาตนเอง และก่อให้เกิด วัฒนธรรมแบบร่วมมือมากกว่าการแข่งขัน การที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติตามความเชื่อดังกล่าว จนกลายเป็นระบบค่านิยมของชุมชน จะส่งผลให้ชุมชนสามารถรักษาความเป็นปึกแผ่น และความ เข้มแข็งไว้ได้

4. กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต การศึกษาเป็นกลไกหลักที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ และพัฒนาระบบค่านิยมของคนในชุมชน การเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้เกิดศักยภาพในการดำรงชีวิต มีทักษะในการแก้ไขและจัดการปัญหาของตนเองและชุมชนได้

5. กลุ่มผู้นำ คือ กลไกรูปธรรมในการนำชุมชนไปตามค่านิยม และความต้องการของชุมชน รวมทั้งแก้ไขปัญหาและวิกฤตการณ์ในชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีกลุ่มผู้นำที่มีอิสระในการตัดสินใจ มีค่านิยมที่ชุมชนยึดถือ และมีทักษะในการจัดการ

6. ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น และมุ่งให้ความสำคัญมากกว่าผลประโยชน์ จะมีส่วนทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง เพราะช่วยให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน

7. กลไกในการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสาร จะต้องมีการปฏิสัมพันธ์และติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกในชุมชนตลอดเวลา เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การเรียนรู้ทัศนคติ และร่วมปรึกษาหารือในกลุ่มซึ่งจะทำให้เกิดการร่วมมือกันในชุมชน

8. การบริหารงานปกครองของรัฐ รัฐควรมีระบบการปกครองแบบกระจายอำนาจ เพราะระบบการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจจะมีผลกระทบต่อชุมชนสูง และทำให้ชุมชนอ่อนแอ เพราะระบบราชการที่มีลักษณะการใช้อำนาจสั่งการในการพัฒนา จะเป็นกลไกในการทำลายศักยภาพในการคิด และการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นอย่างมาก

จากความหมายของชุมชนเข้มแข็ง สามารถสรุปได้ว่า ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง การรวมกลุ่มของประชากรที่มีวัตถุประสงค์อย่างชัดเจน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำกิจกรรมร่วมกัน กล่าวคือ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไขแก้ปัญหของชุมชน ซึ่งจะต้องมีการเรียนรู้กันคว่ำร่วมกันตลอดเวลา เพื่อให้ชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเอง รวมถึงสามารถ ต่อรองต่อผลประโยชน์จากสังคมภายนอกได้

2.2.2 องค์ประกอบความเข้มแข็งของชุมชน

ธีรพงษ์ แก้วหาญ (2544 : 62-65) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญกับความเข้มแข็งของชุมชนไว้ ดังนี้

1. อุดมการณ์และวิสัยทัศน์ร่วม ฐานทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นทุนทางสังคมดั้งเดิมของชุมชนและอุดมการณ์ร่วม จะเป็นเครื่องมือที่สำคัญช่วยยึดเหนี่ยวคนในชุมชนและความเป็นชุมชน นอกจากนี้การมีวิสัยทัศน์ร่วม โดยเฉพาะวิสัยทัศน์ในการพัฒนาไปสู่เป้าหมาย คุณภาพชีวิตที่ดีหรือค่านิยมสุภาพดี จะเป็นแรงจูงใจที่ทำให้ทุกคนเกิดสำนึกและร่วมในกิจกรรมพัฒนา

2. การจัดองค์กรและการบริหารจัดการ ความเข้มแข็งของชุมชนส่วนหนึ่งสะท้อนภาพโดยความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ซึ่งประเด็นสำคัญของความเข้มแข็งนี้ คือ การจัดองค์กรที่ก่อให้เกิดกิจกรรมและความร่วมมือ หมายถึง รูปแบบการจัดองค์กรที่เหมาะสม มีการแบ่งบทบาทหน้าที่ และประสานเครือข่าย เพื่อกระจายภาระงานไปสู่กลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุเป้าหมายหรือกิจกรรมที่กระทำร่วมกัน มีการบริหารจัดการทรัพยากรที่ดี และต้องมีกระบวนการวางแผนที่มีประสิทธิภาพ เกิดการมีส่วนร่วมจากชุมชนหรือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

3. การมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง เป็นภาพของควมมีชีวิตชีวาของชุมชนและแสดงถึงการขยายกิจกรรม หรือเครือข่ายสมาชิก รวมทั้งความสามารถให้เข้าร่วมอย่างหลากหลายมากขึ้น ทั้งกิจกรรม กลุ่มคนและองค์กร ซึ่งถือเป็นกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ชุมชนหรือคนรุ่นถัดไปในการรับช่วงต่อภาระงานของชุมชน

4. ทูณ ต้องให้ความสำคัญกับทูณ ทั้งที่เป็นทูณในเชิงกายภาพ เช่น ทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะผู้นำด้านต่างๆ ที่มีอยู่ และมีความหลากหลายในชุมชน ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ตลอดจนบุคคลผู้ที่มีศักยภาพและมีสำนึกความรับผิดชอบต่อส่วนรวมในฐานะความเป็นพลเมือง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และพร้อมที่จะลงมือกระทำ หรือทูณที่เป็นตัวเงิน วัสดุ อุปกรณ์ สถานที่ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และทูณที่เป็นทูณทางวัฒนธรรม อันเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เป็นประสบการณ์ การเรียนรู้ สุ่วิถีการปฏิบัติและร้อยรัดผู้คนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและมีคุณภาพที่ดี

5. เครือข่ายความร่วมมือ เครือข่ายความร่วมมือนี้จะทำให้มีความหลากหลายทั้งทางกิจกรรม และองค์กร หรือกลุ่มคนที่เข้าร่วมพัฒนา เครือข่ายความร่วมมือที่เกิดขึ้น ทั้งในและนอกชุมชนนี้จะก่อให้เกิดอำนาจต่อรองและการพัฒนากิจกรรมสาธารณะร่วมกัน เพื่อประสานประโยชน์แก่ชุมชน ซึ่งจะส่งเสริมให้ชุมชนเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้

6. สิทธิและอำนาจต่อรองทางการเมือง อำนาจที่เกิดขึ้นจากความเป็นชุมชนเป็นอำนาจสาธารณะที่ก่อให้เกิดสิทธิตามมา ทั้งที่มีอยู่ในตัวบุคคลและชุมชนนี้จะเป็นกลไกสำคัญในการควบคุมกลไกตลาด การเงิน กฎหมาย การปกป้องคุ้มครองสิทธิประโยชน์ของประชาชน

7. เกิดการยอมรับจากสังคมภายนอก ซึ่งแสดงถึงสถานภาพหรือศักยภาพของชุมชนจนเป็นที่ยอมรับจากภายนอก และสิ่งนี้จะเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในขีดความสามารถและศักยภาพของชุมชนมากขึ้น

2.2.3 ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

สุริพันธ์ เสนานุช (2544 : 86) ได้กล่าวถึงการกำหนดลักษณะของชุมชนเข้มแข็งไว้ ดังนี้

1. สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพ และชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ของตนเอง
2. สมาชิกของชุมชนเลือกหรือกำหนดผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้แทนชุมชนที่หลากหลายอย่างต่อเนื่อง
3. มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชนในลักษณะเปิดกว้าง โปร่งใส และมีการแสดงความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้สำหรับสมาชิกทั้งหมด
4. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ชุมชน กำหนด วิสัยทัศน์ ร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามและประเมินผลการแก้ไขปัญหาและการพัฒนา ของชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน
5. สมาชิกเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน
6. มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุกๆ ด้านของชุมชน มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกๆ คน และหวังผลการพัฒนาที่ยั่งยืน
7. การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่พึ่งพาตลอดไป
8. มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้าน/ชุมชนอื่น ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่นๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียม

สุวิทย์ ยิงวรพันธุ์ (2544 : 16-19) ได้กล่าวถึงข้อพิจารณาลักษณะของชุมชนเข้มแข็งไว้ ดังนี้

1. ผู้คนในชุมชนส่วนใหญ่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีอยู่ในระดับมาตรฐาน
2. ในชุมชนอย่างน้อยมีองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ชุมชนอยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อนถาวรได้ คือ มีหัวหน้าครอบครัวแต่ละครัวเรือนพร้อมสมาชิกตามสมควร มีวัดหรือสถานศึกษาทุกศาสนาที่ผู้คนในชุมชนเคารพนับถือ มีโรงเรียน ที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบล บัน เครือข่ายในชุมชน เป็นต้น
3. มีผู้นำชุมชนที่ดีมีศีลธรรม

4. สถาบันการศึกษาในชุมชน ควรมีทุกระดับตั้งแต่เด็กก่อนวัยเรียนจนถึงอย่างน้อยปริญญาตรีให้มีจำนวนเพียงพอกับประชากรในชุมชน หรือหลายชุมชนใกล้เคียง
5. สถิติการว่างงานของประชาชนในชุมชน ไม่ควรเกินกว่าอัตราร้อยละ 5
6. ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีสถานบริการอนามัย และรักษาพยาบาลไม่ไกลเกินกว่า 3 กิโลเมตร
7. ในกลุ่มชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีการเตรียมการวางผังเมือง เพื่อให้ทุกชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากบริการสาธารณะ การคมนาคมขนส่ง การตลาด สถานีอนามัย ตำรวจ ดับเพลิง ในอนาคตไว้ด้วย
8. คนในชุมชน หรือบุคลากรของสถาบันองค์การรัฐ และเอกชนในชุมชน จะต้องมีส่วนร่วมในทางซื้อสัตย์สุจริต และปลอดจากทุจริตคอร์รัปชัน
9. ชุมชนเข้มแข็งจะสามารถวางตัวเป็นกลางทางการเมืองได้ โดยไม่ตกอยู่ภายใต้บังคับหรือจูงใจจากอิทธิพลของนักการเมือง
10. ชุมชนเข้มแข็งจะต้องเป็นชุมชนที่สามารถกำจัดแหล่งผลิต ผู้ค้า และผู้เสพยาเสพติดให้พ้นจากชุมชนนั้นได้ โดยความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องและประชาชนในที่ท้องถิ่น
11. ชุมชนที่เข้มแข็งต้องสามารถรวมตัวให้ครบตามกฎเกณฑ์ เสนอมาตรการหรือการแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสถานเริงรมย์ที่เปิดโอกาสให้เด็กไปใช้บริการ การเสพเครื่องดื่มของเมา และยาเสพติด ให้มีการประชาพิจารณ์จากผู้อยู่ในชุมชน และองค์กรต่างๆ เพื่อมีมาตรการที่เหมาะสม
12. ชุมชนเข้มแข็งจะต้องเป็นชุมชนที่มีความมั่นคง และปลอดภัยในชีวิต ร่างกายและทรัพย์สินของประชาชน โดยการรับรองจากอำนาจรัฐกฎหมายที่มีอยู่
13. คนในชุมชน รวมทั้งนักเรียน นักศึกษา จะต้องเป็นผู้ใฝ่หาความรู้เพิ่มพูนอยู่เสมอ และเมื่อมีพลังสมองเพิ่มขึ้นก็จะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมกับการวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในทุกระดับ
14. การใฝ่หาความรู้ในการจัดหางานที่ดี รู้จักประยุกต์หลักการทางธุรกิจ มาปรับใช้ในงานในชุมชน
15. ต้องเป็นชุมชนที่มีลักษณะที่มีความรู้ ประสบการณ์ มีวิสัยทัศน์กว้างไกล และทุกคนมีขีดความสามารถในเรื่องการวินิจฉัยเรื่องราวของชุมชน และตัดสินใจในเรื่องต่างๆ

16. ชุมชนเข้มแข็งย่อมปราศจากการมั่วสุมในการพนัน หรือการเสพสุรายาเมา การประกอบอาชีพผิดกฎหมาย

17. ชุมชนเข้มแข็งต้องรู้จักการอนุรักษ์ศิลปวัตถุโบราณของชาติ และท้องถิ่น

18. ชุมชนเข้มแข็งจะต้องพิทักษ์รักษาทรัพยากรของชาติ กำจัด ป้องกัน สภาวะสิ่งแวดล้อม และมลภาวะเป็นพิษแก่ประชาชนและชุมชน

19. ชุมชนเข้มแข็งต้องช่วยกันรณรงค์โครงการสาธารณสุข และการป้องกัน โรคร้ายไข้เจ็บ โดยร่วมมือกับกระทรวงสาธารณสุขและองค์การที่เกี่ยวข้อง

20. ชุมชนเข้มแข็งต้องคำนึงถึงการพัฒนาเด็ก เยาวชน และสตรี รวมทั้ง การหาเครือข่ายในการป้องกันทารุณกรรม และการข่มเหงเด็กและสตรี

21. ชุมชนเข้มแข็งจะต้องสนใจในการดูแลผู้สูงอายุ ผู้ด้อยโอกาส และผู้ทุพพลภาพให้มีความสุขตามสมควร

22. สมาชิกในครอบครัวของแต่ละชุมชนในวัยกำลังเรียน ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนจนถึงที่สุด ตามนโยบายการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

23. สมาชิกในครอบครัวของแต่ละชุมชนในวัยทำงานมีอาชีพสุจริต ทุกคนโดยมีรายได้เพียงพอสำหรับค่าใช้จ่ายจำเป็นในครอบครัว การรักษาพยาบาลและมีเงินออมเพื่ออนาคต หรือการลงทุนในธุรกิจที่ตนถนัดตามอัธยาศัย

24. ชุมชนมีความคิดริเริ่ม และมีความสามารถในการสร้างองค์กรชุมชน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง และสหชุมชนใกล้เคียงในเรื่องต่างๆ ที่ต้องการ และมีขีดความสามารถในการติดต่อหาความรู้ ทักษะและความช่วยเหลือด้านเทคโนโลยี และการเงินจากฝ่ายรัฐบาลหรือองค์กรเอกชนได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมตามความจำเป็นของชุมชนท้องถิ่น

25. ส่งเสริมการพัฒนาศีลธรรม วัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของชาติ ให้แก่สมาชิกตั้งแต่เยาว์วัยและต่อเนื่องตลอดชีวิต เพื่อเป็นการพัฒนารากแก้วของชุมชนด้วยการพัฒนาจิตใจเป็นโครงสร้างสำคัญของความแข็งแกร่งของชุมชน

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง คือ ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี ปลอดภัย มีสาธารณูปโภคพื้นฐาน มีศักยภาพในการแก้ปัญหาและการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง โดยชุมชนร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินงาน ร่วมติดตามและประเมินผลในการแก้ปัญหา ทั้งนี้จะต้องเป็นไปในลักษณะที่โปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง และมีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนาอื่นเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประกอบกับ

การชวนขวหาความรู้ใหม่ๆ ตลอดเวลา จากการศึกษาจากสถาบันการศึกษา การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน หรือการศึกษาดูงาน เป็นต้น จนกลายเป็นวิถีของชุมชน

2.2.4 กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอาศัยอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยในแต่ละชุมชนจะมีการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนในมิติต่างๆ เช่น มิติทางด้านเศรษฐกิจ มิติทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ มิติทางด้านสังคม และมิติทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้น อาจพัฒนาความเข้มแข็งได้เพียงบางมิติเท่านั้น เนื่องจากเงื่อนไขและกระบวนการที่นำไปสู่ความเข้มแข็งในแต่ละมิติของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน

ธีระพงษ์ แก้วหาญ (2544 : 65-82) ได้อธิบายถึงขั้นตอนของกระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งที่สำคัญไว้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมคนหรือการพัฒนาทรัพยากรบุคคล

ทรัพยากรบุคคลในชุมชนเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาองค์กรชุมชนซึ่งจะเข้มแข็งไม่ได้หากผู้นำในชุมชนและประชาชนขาดจิตสำนึก ขาดความรู้ความเข้าใจในการกำหนดประเด็นปัญหา การพัฒนาทางเลือกเพื่อกำหนดกิจกรรมการบริหารจัดการ การบริหารจัดการ การจัดการกระบวนการถ่ายทอดความรู้ และขาดการพัฒนาวิสัยทัศน์ การพัฒนาทรัพยากรบุคคลจึงเป็นปัจจัยหลักสำคัญในความสำเร็จของการพัฒนาในระดับชุมชน โดยมีการดำเนินการ ดังนี้

1. การค้นหาทรัพยากรบุคคลผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้แทนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ผู้นำกลุ่มอาสาสมัคร หรือผู้มีความสนใจ กลุ่มคนจน หรือกลุ่มผู้ประสบปัญหา ฯลฯ

2. เนื้อหาสาระที่จะถ่ายทอดหรือให้การศึกษาแก่บุคคลในชุมชนมีจิตสำนึกนั้น ต้องเป็นเนื้อหาสาระที่ครอบคลุมและผลักดันให้ปฏิบัติตามเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งอาจจะเกี่ยวกับอุดมการณ์และวัฒนธรรมชุมชน ความรู้ความเชี่ยวชาญด้านอาชีพ และความรู้เกี่ยวกับสุขภาพและคุณภาพชีวิต

3. วิธีการถ่ายทอดความรู้ การถ่ายทอดความรู้ของคนในแต่ละชุมชนนั้น เป็นวิธีการที่แปรผันไปตามบทบาทขององค์กรทางสังคม โดยมีการถ่ายทอดความรู้ อุดมการณ์ วัฒนธรรม การถ่ายทอดทักษะทางสังคม การถ่ายทอดความรู้ความเชี่ยวชาญด้านอาชีพ และการถ่ายทอดความรู้ด้านสุขภาพ และคุณภาพชีวิต

ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดประเด็นปัญหาของชุมชน และการพัฒนาทางเลือก เพื่อดำเนินกิจกรรม

การกำหนดประเด็นปัญหาภายใต้การมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในชุมชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ขบคิดปัญหา ซึ่งไม่เพียงแต่ปัญหาที่เป็นแง่มมอันเป็นประโยชน์ของตนเองเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการกระจายผลประโยชน์ไปยังบุคคลอื่นที่อยู่ในชุมชน เป็นการกระตุ้นให้ประชาชนในชุมชนเกิดความรู้สึกว่าตนเป็นผู้ร่วมกำหนดชะตากรรมของชุมชน และเป็นขั้นตอนแรกของการนำประชาชนไปสู่สำนึกในความรับผิดชอบต่อปัญหาและการพัฒนา ร่วมกัน ส่วนในด้านการพัฒนาทางเลือกในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา ควรมีการดำเนินการผ่านกระบวนการที่สำคัญ คือ

1. กระบวนการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถสร้างความเข้าใจตนเอง สามารถมองเห็นและวิเคราะห์ได้ถึงสาเหตุหลัก สาเหตุรอง สามารถจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ทราบถึงศักยภาพและขีดความสามารถของตนเอง อันจะนำไปสู่การส่งเสริมการวางแผนแบบมีส่วนร่วม

2. การพัฒนาทางเลือกเพื่อดำเนินกิจกรรม เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้นำเสนอทัศนะของตนเองต่อปัญหาและแนวทางการแก้ไข โดยนำข้อมูลจากการศึกษาวิเคราะห์มาสู่การสนทนาอย่างพินิจพิเคราะห์ นอกจากการจัดให้มีการสนทนาหรือการเสวนากันในชุมชนแล้ว ทั้งนี้อาจจะเชิญผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับคนในชุมชน และการจัดให้มีการฝึกอบรมหรือการศึกษาดูงาน เพื่อเป็นการศึกษาข้อมูลจากภายนอกชุมชน และเป็นการสร้างทางเลือกในการดำเนินกิจกรรมแก่ชุมชน

ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชน

กิจกรรมสาธารณะของชุมชน เกิดจากความสนใจและการมีเป้าหมายร่วมกันของคนในชุมชน ทำให้มีการรวมพลัง มีการสนทนาอย่างพินิจพิเคราะห์ ริเริ่มกิจกรรมอย่างสร้างสรรค์หลากหลาย มีการจัดการร่วมกันภายใต้ความสัมพันธ์ในแนวราบ เรียนรู้และสรุป บทเรียน ร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชน จึงเป็นลักษณะของเครือข่ายความร่วมมือจากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องเป็นพหุภาคี กล่าวคือ องค์กรต่างๆ ที่มีอยู่ทั้งในชุมชนและท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมและรับผิดชอบในการพัฒนา โดยมีสำนึกและรู้สึกในความเป็นเจ้าของพื้นที่หรือ กิจกรรม มีการเข้าร่วมมือในลักษณะของความเป็นหุ้นส่วน คือ ร่วมคิด ตัดสินใจ ร่วมวางแผนปฏิบัติ ระดมทรัพยากร มีการแบ่งงานกันทำ ร่วมตรวจสอบประเมินผล และรับผลจากการพัฒนา ในการดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชนจะดำเนินการในเรื่องต่างๆ ดังนี้

1. การจัดองค์กรและการบริหารจัดการ มีการมอบหมายหรือจัดตั้งองค์กรผู้รับผิดชอบหรือคณะทำงาน ซึ่งอาจเป็นองค์กรที่มีอยู่แล้วในชุมชนหรือจัดตั้งขึ้นมาใหม่ และองค์กรหรือคณะทำงานดังกล่าวควรเป็นกลุ่มสนใจหรือมีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องนั้นๆ

2. ส่งเสริมการวางแผนแบบมีส่วนร่วม องค์กรผู้รับผิดชอบ หรือองค์กรประสานงานในชุมชนมีการจัดการเพื่อส่งเสริมการวางแผนแบบมีส่วนร่วม โดยอาจใช้เทคนิคการประชุมเพื่อการวางแผนแบบมีส่วนร่วม หรือเทคนิคอื่นๆ เช่น เทคนิคการประชุมเพื่อกำหนดอนาคตร่วมกัน

3. การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ การประเมินผลควรรวให้ประชาชนเป็นผู้ดำเนินการ และอาจเชิญบุคคลจากภายนอกเข้าร่วมในการประเมิน ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนสามารถที่จะสรุปบทเรียน และมีการปรับเปลี่ยนกิจกรรม โครงการได้อย่างต่อเนื่อง

4. พหุภาคีจัดระบบสนับสนุนกระบวนการ และแผนงานโครงการของ องค์กรชุมชน โดยภาครัฐต้องปรับบทบาทมาเป็นฝ่ายกระตุ้นและอำนวยความสะดวก เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนเพิ่มความเข้มแข็งแก่ชุมชนท้องถิ่น ภายใต้ความร่วมมืออย่างใกล้ชิดจากทั้งภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชนธุรกิจ นักวิชาการ นักพัฒนา สื่อมวลชน รวมทั้งองค์กรปกครองท้องถิ่นในลักษณะพหุภาคีที่ร่วมกันสนับสนุนให้ประชาคมในชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง

ขั้นตอนที่ 4 ขยายเครือข่ายความร่วมมือ

ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นจำเป็นต้องประสานความร่วมมือกันทั้งสังคม เพราะสภาพปัญหาและการพัฒนาต่างๆ ล้วนกระทบต่อชุมชน ชุมชนต้องเปิดตนเองเข้าสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับสังคมภายนอกเพื่อให้มีความรู้และประสบการณ์ที่เท่ากัน และสร้างขบวนการให้เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองและนโยบาย เพื่อส่งเสริมสนับสนุนกระบวนการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่น โดยมีขบวนการที่สำคัญ คือ

1. ส่งเสริมและพัฒนาให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มต่างๆ เพื่อเป็นเครือข่ายความร่วมมือกับสังคมวงกว้างที่ต่อยอดจากชุมชนท้องถิ่น

2. พัฒนาความเป็นประชาคมอำเภอ จังหวัด เพื่อเปิดโอกาสให้เครือข่ายต่างๆ เข้าร่วมในลักษณะเป็นพหุภาคี

3. ส่งเสริมขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคม เน้นความเป็นประชาสังคม

2.2.5 ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

เมธี พยอมยงค์ (2544 : 44-47) ได้กล่าวถึง ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนไว้ ดังนี้

1. ด้านการพัฒนาศักยภาพขององค์กรชุมชน

1.1 ส่งเสริมการรวมตัวเป็นองค์กรชุมชนและให้มีการดำเนินงานอย่างมีศักยภาพ เข้มแข็ง และมีเครือข่ายเชื่อมโยงกันในทุกระดับ

1.2 เสริมสร้างความเข้มแข็งทางปัญญาและกระบวนการเรียนรู้แก่คนในชุมชนอย่างต่อเนื่องและทันสมัย เพื่อให้มีคนไทยในชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ และตระหนักถึงบทบาท สิทธิ หน้าที่ของตนเอง และความสำคัญของการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชน

1.3 สร้างศักยภาพในการประกอบอาชีพ และการหารายได้ เพื่อให้คนในชุมชนมีความมั่นคงในการดำรงชีวิตและมีโอกาสในความก้าวหน้า โดยส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้เหมาะสมต่อการพัฒนาชุมชนอย่างบูรณาการทั้งทางร่างกาย จิตใจ เศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และสิ่งแวดล้อม

2. ด้านการพัฒนาระบบหรือสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมให้เอื้อต่อการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน

2.1 เสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจแก่ชุมชน ดังนี้

2.1.1 สนับสนุนระบบเศรษฐกิจชุมชนหรือธุรกิจชุมชนให้เป็นทางเลือกใหม่ขององค์กรชุมชน

2.1.2 เร่งผลักดันการจัดตั้งกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นโดยเร็ว

2.1.3 ใช้นโยบายทางการเงินการคลัง เพื่อสนับสนุนให้ธุรกิจเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมชนบท ตามแผนแม่บทการเงินการคลังเพื่อสังคม

2.2 ให้มีการสวัสดิการชุมชน เพื่อเป็นระบบสวัสดิการที่ช่วยให้ชุมชนได้รับการช่วยเหลืออย่างรวดเร็วและทันต่อเวลา ภายใต้การถือฤตามวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม รวมทั้งเป็นสวัสดิการเสริมในส่วนที่สวัสดิการของรัฐไม่สามารถครอบคลุมได้ทั่วถึง

2.3 สนับสนุนสื่อสารมวลชนและเทคโนโลยีสารสนเทศที่จะเป็นประโยชน์ต่อกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ควบคู่ไปกับการส่งเสริมการวิจัยพัฒนาที่จะสร้างองค์ความรู้ไปประยุกต์ใช้กับพื้นที่

3. ด้านการบริหารจัดการ

3.1 ปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาชนบท โดยการปรับบทบาทของคณะกรรมการพัฒนาอำเภอให้เป็นแกนหลักในการประสานกิจกรรม งบประมาณ และการมี

ส่วนร่วมของพหุภาคี และปรับอำนาจหน้าที่และโครงสร้างขององค์การบริหารส่วนตำบลให้มีองค์ประกอบเป็นตัวแทนที่ชุมชนคัดเลือกเข้ามามากขึ้น

3.2 ปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ ซึ่งเน้นบทบาทของประชาชน และชุมชนให้มีผลในทางปฏิบัติโดยเร็ว

3.3 ปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมและกระบวนการทำงานของหน่วยงานภาครัฐ ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับชุมชน โดยยึดวัฒนธรรมชุมชนเป็นหลักในการทำงาน

3.4 กำหนดดัชนีชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมในระดับชุมชน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการทำงานของหน่วยงานพัฒนาชุมชน และประชาชนในชุมชนเองที่จะสามารถจัดสรรทรัพยากรและรูปแบบการทำงานที่เหมาะสมกับศักยภาพของชุมชน

3. แนวคิดเกี่ยวกับสถาบันศาสนาและสถาบันพุทธศาสนากับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของสถาบันศาสนาและบทบาทของสถาบันพุทธศาสนา โดยมีผู้นิยามความหมายของคำว่า บทบาท ที่สอดคล้องกับการศึกษาไว้ ดังนี้

อุทัย หิรัญโต (2526 : 197) ได้กล่าวว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมอันพึงคาดหมายของบุคคลแต่ละคนในกลุ่มหรือสังคมหนึ่งๆ พฤติกรรมดังกล่าวโดยปกติเป็นสิ่งที่กลุ่มหรือสังคมหรือวัฒนธรรมของกลุ่มนั้นกำหนดขึ้น ฉะนั้นบทบาทจึงเป็นแบบแห่งความประพฤติของบุคคลในสถานะหนึ่งซึ่งมีต่อบุคคลอื่นในสถานะอีกอย่างหนึ่งในสังคมเดียวกัน

พิพัฒน์ โกศลวัฒน์ (2531 : 1) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมของบุคคลที่ผู้อื่นคาดหวังจะต้องแสดงออกให้สอดคล้องกับตำแหน่งหน้าที่การงานที่บุคคลนั้นดำรงอยู่

จักรพงษ์ ปรารังวิเศษ (2541 : 9) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง แบบแผนของพฤติกรรมหรือการกระทำต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับอำนาจ หน้าที่ และสิทธิ ซึ่งจะอยู่ในขอบเขตของสถานภาพหรือฐานะของตำแหน่งทางสังคมที่บุคคลนั้นดำรงอยู่ และจะเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ที่กำหนด ลักษณะของบทบาทจะประกอบด้วยบทบาทที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงาน บทบาทการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาและบทบาทเฉพาะตน

จากความหมายข้างต้นสรุปได้ว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกตามฐานะหรือตำแหน่งทางสังคมที่ตนมีอยู่

3.1 สถาบันศาสนา

3.1.1 ความหมายของสถาบันศาสนา

ศาสนามีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์ เป็นสิ่งที่มีมาแต่ยุคดึกดำบรรพ์คู่กันกับสังคมมนุษย์ เป็นเครื่องเชิดชูบำรุงจิตใจของมนุษย์ให้เกิดความกล้าหาญ และเป็นเครื่องควบคุมจิตใจของมนุษย์ให้เป็นไปด้วยดี สามารถแสดงออกทางพฤติกรรมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม (กรรณิการ์ สุขเกษม, 2523 : 181) เราอาจพิจารณาศาสนาได้ใน 2 ระดับ คือ ศาสนาในระดับความเชื่อ ซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ และอาจรวมความเชื่อรูปแบบต่างๆ ไว้ด้วยกัน และอีกระดับหนึ่ง คือ สถาบันศาสนาซึ่งมีทั้งความเชื่อ การจัดองค์กร และผู้ประกอบพิธีกรรม ศาสนาในระดับความเชื่ออาจแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ ศาสนาตามหลักพระคัมภีร์ ตามคำสั่งสอนของศาสดา และศาสนาแบบชาวบ้าน คือ แบบที่ผสมผสานกับความเชื่ออย่างอื่นจนชาวบ้านแยกไม่ได้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2533 : 27-34) แต่ในที่นี้จะพิจารณาเฉพาะศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบัน สถาบันศาสนาถือเป็นสถาบันที่สำคัญมากในสังคม เพราะมนุษย์หันเข้าหาศาสนาเพื่อแก้ปัญหาทุกประเภท สถาบันศาสนาตอบสนองสังคม โดยเป็นแบบอย่างแห่งความเป็นระเบียบของสังคม เป็นแหล่งเผยแพร่ศีลธรรม กฎข้อบังคับ และความรู้ทางศาสนา นอกจากนี้ยังปฏิบัติหน้าที่ร่วมกับสถาบันอื่นๆ ของสังคม เพื่อการดำรงความเป็นปึกแผ่นของสังคมไว้ (รัชนีกร เศรษฐโชติ, 2528 : 238) มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของสถาบันศาสนาไว้ ดังนี้

รพีพรรณ สุวรรณฉวีโชติ (2531 : 141) ได้กล่าวว่า สถาบันศาสนา หมายถึง แบบในการคิด การกระทำที่เกี่ยวกับตัวมนุษย์และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งแบบของพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกจะเป็นไปตามลัทธิความเชื่อของศาสนานั้นๆ

พิทยา สายหู (2540 : 63) ได้กล่าวว่า สถาบันศาสนา หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มองค์กรที่มีระเบียบ วิธีการตามจุดประสงค์เฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับศาสนา ซึ่งเป็นสถาบันที่ควบคุมจิตใจของมนุษย์ให้แสดงออกในรูปแบบของพฤติกรรมของแต่ละศาสนานั้นๆ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะรัฐศาสตร์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (2535 : 110) ให้ความหมายของสถาบันศาสนาไว้ว่า สถาบันศาสนา หมายถึง แบบแผนแนวทางการคิดและการกระทำในเรื่องที่เกี่ยวกับจิตใจ ความเชื่อทางสังคม ศาสนา เป็นสถาบันที่ควบคุมในเรื่องต่างๆ เช่น การปฏิบัติของฆราวาสต่อภิกษุ พิธีกรรมต่างๆ ความเชื่อเกี่ยวกับ โสยศาสตร์ และเกี่ยวกับโลกนี้โลกหน้า เป็นต้น

พระยาอนุমানราชชน (2515: 318-319) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของสถาบันศาสนาจะต้องประกอบด้วย

1. มีศาสนสถาน
2. มีผู้เป็นเจ้าของที่ดำเนินงานสืบทอด
3. มีหลักความเชื่อและหลักคำสอน
4. มีระเบียบพิธีการ

จากความหมายของสถาบันศาสนา สามารถสรุปได้ว่า สถาบันศาสนาหมายถึง แบบแผนในการคิด การกระทำที่เกี่ยวกับมนุษย์ ซึ่งจะออกมาในรูปของพฤติกรรม โดยแตกต่างกันไปตามแต่ศาสนานั้นๆ

3.1.2 บทบาทของสถาบันศาสนา

ศาสนาเป็นสถาบันที่สำคัญสถาบันหนึ่งของสังคม มีบทบาทในการกำหนดวิถีทางที่ทำให้คนประพฤติปฏิบัติตามเพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความสุข และได้กำหนดข้อห้ามในการประพฤติชั่ว ให้หลีกเลี่ยงอบายมุข ประกอบอาชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริต แม้ต่อมาจะได้มีการตรากฎหมายขึ้น กฎหมายนั้นก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของลัทธิความเชื่อและประเพณีต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม ซึ่งสถาบันศาสนาก็ยังเป็นเครื่องกำหนดวิถีทางของการดำเนินชีวิต และควบคุมความประพฤติที่คนจะประพฤติในกรณี ดังที่บุญลือ วันทายนต์ (2524 : 181-182) ได้กล่าวถึงบทบาทของศาสนาในแง่สังคมวิทยาไว้ ดังนี้

1. วางรากฐานความเจริญสู่สังคม ในฐานะที่เป็นระบบที่สร้างความเป็นปึกแผ่น อันหนึ่งอันเดียวกันทางศีลธรรมของชุมชน โดยถือว่า

1.1 ศีลธรรม เป็นเรื่องที่มีมนุษย์จำเป็นต้องประพฤติปฏิบัติให้สอดคล้องกับหลักความเชื่อทางศาสนา อันแสดงออกร่วมกันทางพฤติกรรมของกลุ่มชนที่มีความเชื่อต่อศาสนานั้นๆ

1.2 การประพฤติปฏิบัติตนตามหลักลัทธิคำสอนของศาสนานั้นจะสามารถปกป้องคุ้มครองผู้ปฏิบัติให้บรรลุถึงความดีอันสมบูรณ์ตามความเชื่อถือทางศาสนาได้

1.3 เป็นการวางรากฐานทางศีลธรรมของสังคมอันเป็นส่วนรวมโดยตรง เพื่อให้สังคมดำเนินไปสู่เป้าหมายอันพึงประสงค์ของสังคมเอง

2. ส่งเสริมความเข้มแข็งเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่นทางสังคม โดยถือว่าศาสนาช่วยส่งเสริมคุณค่าทางสังคม ให้สมาชิกในสังคมร่วมมือเอกภาพทางสังคมด้วยกัน นั่นคือ

2.1 หลักสำคัญของศาสนาต่างๆ ในทุกสังคมนั้นจะต้องประกอบไปด้วย คำสั่งสอนอันสามารถโน้มน้าวจิตใจสมาชิกของสังคมให้ยินดีปฏิบัติตามได้ และสามารถปลูกฝังให้เกิดความเชื่อศรัทธาต่อสมาชิกของสังคม เพื่อให้สังคมมีแนวปฏิบัติที่เป็นพฤติกรรมอันมีอยู่ในรูปรอยเดียวกัน

2.2 คุณค่า และความเชื่อถือในลัทธิศาสนานั้น จะควบคุมไปถึงการดำรงชีวิตประจำวัน ซึ่งสามารถกำหนดสัญลักษณ์ของสังคมได้เลย ทั้งนี้เพราะสมาชิกของสังคมต่างก็มีแบบฉบับแห่งพฤติกรรมอันเกิดจากคุณค่า และความเชื่อถือในลัทธิศาสนานั้นๆ

2.3 มีการกำหนดขอบเขตการควบคุมแนวพฤติกรรม และการปฏิบัติศาสนกิจร่วมกันในรูปของการแสดงออกเป็นสัญลักษณ์ตามพฤติกรรมอันเกิดจากความเชื่อถือในศาสนานั้นๆ

3. ศาสนาช่วยควบคุมและกำหนดรูปแบบทางพฤติกรรมให้แก่สังคม ซึ่งการจัดรูปแบบทางพฤติกรรมนั้นเป็นทั้งรูปแบบทางพฤติกรรมที่เปิดเผยม และรูปแบบพฤติกรรมที่ปกปิด

3.1.3 ความสำคัญและประโยชน์ของสถาบันศาสนา

ภัทรพร สิริกาญจน (2536 : 5) ได้กล่าวถึงความสำคัญของสถาบันศาสนาที่มีต่อสังคมเพื่อนำไปสู่การพัฒนา

1. ระดับบุคคล สถาบันศาสนามีความสำคัญต่อระดับบุคคลเป็นอย่างมาก เพราะเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นเครื่องดับทุกข์ เป็นเครื่องนำทางชีวิต และสั่งสอนให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ดี ทำให้สังคมสงบสุข

2. ระดับสังคม สถาบันศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของบุคคลในสังคมให้เข้ามาาร่วมกันเป็นสังคม โดยมีจุดประสงค์ที่จะกระชับความกลมเกลียวและการทำงานของสมาชิกในสังคม เพื่อประโยชน์สุขแก่สังคมส่วนรวม

3. ระดับประเทศ สถาบันศาสนาเป็นมิ่งขวัญและเอกลักษณ์ของประเทศ เป็นพื้นฐานของขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ

สถาบันศาสนามีประโยชน์ต่อสังคมหลายประการ โดยรัชนีกร เศรษฐโชติ (2528 : 240) ได้สรุปไว้ ดังนี้

1. เป็นสื่อของการอบรมให้รู้ระเบียบของสังคม ช่วยให้บุคคลมีการเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับบรรทัดฐานและค่านิยมในสังคม และช่วยให้บุคคลในสังคมมี อดุมการณ์ในการดำรงชีวิต

2. เป็นสื่อของการกำหนดสถานภาพ จะช่วยให้กำหนดสถานภาพของสมาชิก และจำแนกความแตกต่างของชั้นชนทางสังคม

3. ช่วยให้เกิดความรู้สึกว่ามีคนอยู่ในสังคมเดียวกัน กล่าวคือ บุคคลที่นับถือศาสนาเดียวกันมีความรู้สึกสนิทสนมและใกล้ชิดกันทางอารมณ์ มีการให้ความช่วยเหลือ ซึ่งก่อให้เกิดความอบอุ่นระหว่างสมาชิก

4. ช่วยให้สังคมเป็นปึกแผ่น เป็นแหล่งรวมที่สมาชิกในสังคมได้มาประกอบกิจกรรมร่วมกัน ศาสนาช่วยให้เกิดการตกลงและความเห็นร่วมกันเกี่ยวกับข้อบังคับทางสังคม โดยที่หล่อหลอมค่านิยมและทัศนคติของคนในศาสนาเดียวกัน ให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้

จากบทบาท ประโยชน์ และความสำคัญของสถาบันศาสนา สามารถสรุปได้ว่า สถาบันศาสนามีส่วนช่วยในการพัฒนาสังคม กล่าวคือ สถาบันศาสนาเป็นสถาบันที่ สักดิ์สิทธิ์ในการหล่อหลอมจิตวิญญาณของคนด้วยหลักธรรมที่พระศาสดาบัญญัติไว้อย่างถูกต้อง เพื่อพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ เป็นคนดีของครอบครัว เป็นพลังทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เป็นพลเมืองดีของประเทศ ซึ่งสถาบันศาสนาจะประกอบไปด้วยศาสนสถานที่เหมาะสมกับศิลปะ ประเพณี และสภาพแวดล้อม มีศาสนบุคคลที่ทรงความรู้ มีคุณธรรม เป็นแบบอย่างของชุมชน ประพฤติปฏิบัติตามหลักวินัยอย่างเคร่งครัด รอบรู้ในหลักศาสนา มีเอกสารศาสนธรรมสำหรับการเผยแพร่ เพื่ออบรม ปลูกฝัง กล่อมเกล่าประชาชนให้ยึดคุณธรรม จริยธรรม ศิลธรรม ทั้งทำหน้าที่ในการสืบสาน ศาสนพิธี และบริหารจัดการศาสนสมบัติอย่างถูกต้องตามระเบียบที่กำหนด เพื่อประโยชน์ในการสร้างสันติสุขและสันติภาพ (นิคม มุสิกคามะ, 2541 : 36-42) สถาบันศาสนามีจุดมุ่งหมาย คือ สอนให้คนเป็นคนดี ให้คนมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ มีบรรทัดในการปฏิบัติ ส่งเสริมความเข้าใจอันดีต่อกัน มีความสามัคคี ขจัดปัญหาขัดแย้งระหว่างบุคคล และส่งเสริมการประกอบอาชีพสุจริต (สุพัตรา สุภาพ, 2519 : 119) ดังนั้น สถาบันศาสนาจึงเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคม และเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชน ทั้งการรวมกลุ่มกันเพื่อประกอบพิธีกรรมหรือกิจกรรมทางศาสนา หรือรวมกลุ่มกันเพื่อพัฒนา ชุมชน หรือดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นต้นว่า กลุ่มอาชีพ กลุ่มอาสาสมัคร เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544 : 23) ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็งได้

3.2 สถาบันพุทธศาสนา

3.2.1 ความหมายของสถาบันพุทธศาสนา

พุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งในกลุ่มศาสนาสากล เป็นศาสนาที่มีแหล่งกำเนิดในเอเชียใต้ มีจุดมุ่งหมายเดียวกันกับสถาบันศาสนา คือ สอนให้คนเป็นคนดี ให้คนมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และมีบรรทัดในการปฏิบัติ พุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบอเทวนิยม ไม่เน้นความสำคัญของพระเจ้าและเทพเจ้า ไม่มีหลักคำสอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก ควบคุมโลก หรือพระเจ้าเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต หากแต่เน้นในเรื่องเหตุและผล คือ เหตุเป็นเช่นไรผลเป็นเช่นนั้น (ณรงค์ เล็งประชา, 2528 : 168) และเน้นหลักการพึ่งตนเอง โดยการพึ่งตนเองได้นั้น หมายถึง ความเข้มแข็ง ความยั่งยืน ความเป็นอิสระ และการมีภูมิคุ้มกัน (ประเวศ วัติ, 2540 : 19)

อมรา พงศาพิชญ์ (2533 : 43) ได้กล่าวว่า พุทธศาสนา หมายถึง ระบบความเชื่อที่มีพระพุทธเจ้าเป็นองค์ศาสดาและสอนให้คนเป็นคนดี

คุณ โทจันทร์ (2537 : 1) ได้กล่าวไว้ว่า พุทธศาสนา คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งคำสั่ง หมายถึง ข้อห้ามหรือข้อไม่ควรกระทำที่พระองค์บัญญัติวางไว้ในฐานะเป็นอำนาจของพระพุทธเจ้า เพื่อควบคุมความประพฤติของพุทธบริษัทให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ที่เรียกว่า สีล หรือวินัย ส่วนคำสอน หมายถึง ข้ออนุญาต เป็นข้อเสนอแนะว่าสมควรประพฤติปฏิบัติตามอย่างยิ่ง เพราะเป็นหลักความดีงามที่มุ่งขัดเกลาจิตใจ อธิษาศัยของบุคคลให้ประณีตขึ้น ดึงคนออกจากความทุกข์ความเดือดร้อน จากอำนาจกิเลสต่างๆ เพื่อให้บุคคลได้ประสบความสำเร็จ ความสงบตามสมควรแก่การประพฤติตน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2546 : 98-101) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของสถาบันพุทธศาสนาไว้ ดังนี้

1. ศาสนวัตถุและศาสนสถาน ได้แก่ วัด อุโบสถ วิหาร พระพุทธรูป
2. ศาสนบุคคล ได้แก่ พระภิกษุ สามเณร และฆราวาส
3. ศาสนธรรม ได้แก่ พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
4. ศาสนพิธี ได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ข้อปฏิบัติเพื่อความพร้อมเพรียงของหมู่คณะ

สถาบันพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับวิถีของชาวพุทธ ในฐานะที่เป็นรากฐานทางวัฒนธรรมและวิถีของคนในสังคม องค์ประกอบที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธมากที่สุด ได้แก่ พระธรรมคำสั่งสอนในรูปแบบต่างๆ ดังปรากฏในสูตร ในชาดก และตำนานทางพุทธศาสนา นอกจากพระธรรมแล้ว ได้แก่ พระสงฆ์ และวัด ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่

เป็นรูปธรรมและมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมตลอดเวลา (สมบุญ สุขสำราญ, 2534 : 15) แต่ในที่นี้จะพิจารณาเฉพาะบทบาทของพระสงฆ์และวัด

3.2.2 บทบาทของสถาบันพุทธศาสนา

สถาบันพุทธศาสนามีวัดเป็นศูนย์กลางของสังคมและเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้แทนของวัดที่คอยชี้แนวทางในการปฏิบัติตนของประชาชนให้ไปในทางที่ดี วัดและพระสงฆ์มีความสัมพันธ์กับชุมชนมาแต่ช้านาน เพราะวัดนอกจากเป็นสถานที่สำหรับประกอบกิจกรรมหรือพิธีทางศาสนาแล้ว วัดยังมีบทบาทอื่นๆ ดังที่ พระราชวรมุนี (2527 : 11-12) กล่าวไว้ ดังนี้

1. เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้าน ส่งกุลบุตรมารับใช้พระ รับการอบรมทางศีลธรรม และเล่าเรียนวิชาต่างๆ ตามที่มีสอนในสมัยนั้น รวมทั้งเป็นศูนย์รวมของเยาวชนด้วย
2. เป็นสถานสงเคราะห์บุตรหลานของชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่และศึกษาเล่าเรียนด้วย ตลอดจนผู้ใหญ่ที่ขัดสนมาอาศัยวัด
3. เป็นสถานพยาบาลที่แจกจ่ายพวดยา รักษาผู้เจ็บป่วย
4. เป็นที่พักคนเดินทาง
5. เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ หย่อนใจ หาความรู้เพิ่มเติม
6. เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่างๆ สำหรับชาวบ้าน
7. เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัว และความทุกข์ต่างๆ
8. เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ ของชาติ เปรียบเสมือนพิพิธภัณฑ์
9. เป็นคลังวัสดุสำหรับเก็บของใช้ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานวัดและขอยืมไปใช้เมื่อคนมีงานต่างๆ
10. เป็นศูนย์กลางการปกครองที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกันบอกแจ้งกิจกรรมต่างๆ
11. เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านพิธีกรรม อันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะต่างๆ

รัชินิกิร เศรษฐโฐ (2528 : 245-247) ได้สรุปบทบาทของวัดและพระสงฆ์ที่สำคัญในชนบทไทยไว้ ดังนี้

1. บทบาทของวัดในชนบทไทย

1.1 วัดช่วยอบรมจิตใจของคนไทยให้สูงขึ้น ชาวชนบทผู้เลื่อมใสในหลักธรรมมักนำเอาหลักธรรมไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ทำให้เป็นผู้มีใจโอบอ้อมอารี เมตตา ซื่อสัตย์ และเต็มใจช่วยเหลือผู้ทุกข์ยากอยู่เสมอ อิทธิพลของวัดทำให้คนไทยในชนบทมีความสนิทสนมรักใคร่กลมเกลียวกันและเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

1.2 วัดเป็นศูนย์ชีวิตทางสังคมของชาวชนบทไทย เพราะเป็นแหล่งที่ประชาชนสามารถพบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อกัน และเป็นสถาบันที่แสดงให้เห็นถึงความ เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในท้องถิ่น เพราะทุกคนต่างถือว่าวัดนั้นเป็นสมบัติส่วนรวม ทุกคน มีสิทธิ์ความเป็นเจ้าของร่วมกัน และทุกคนมีสิทธิ์จะได้รับความสุขทางใจ

1.3 วัดเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรมของชาติ ด้วยแรงศรัทธาของชาวพุทธซึ่งนิยมสร้างวัด เพราะถือว่าเป็นหน้าที่สำคัญของพุทธศาสนิกชน อาราม โบสถ์ วิหาร เจดีย์ต่างๆ ในบริเวณวัดจึงถูกสร้างอย่างงดงามเพื่อเป็นศรีสง่าของหมู่บ้าน เป็นการแสดงออกถึง ศิลปะและวัฒนธรรมของไทย นอกจากนี้วัดยังเป็นศูนย์รวมของกิจกรรมตามประเพณีทุกอย่าง และยังเป็นศูนย์กลางของการเผยแพร่วัฒนธรรม

1.4 วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษาแก่ประชาชนและการศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุ สามเณร และเด็กโดยทั่วไป

1.5 วัดเป็นโรงพยาบาลให้การรักษาพยาบาลแก่คนเจ็บไข้ ทั้งที่เป็นโรคทางกายและโรคทางจิต บางคนซึ่งนิยมที่จะให้พระเป็นผู้รักษาและปิดปากความทุกข์ที่ตนได้รับ

1.6 วัดเป็นสถานที่พำนักของพระภิกษุ สามเณร และชี

1.7 วัดเป็นสถานสวัสดิการสงเคราะห์แก่คนยากจน และคนไร้ที่อยู่อาศัย นอกจากนี้ วัดยังเป็นแหล่งรวมวัสดุเครื่องใช้ ซึ่งประชาชนสามารถหยิบยืมไปใช้ในการ ประกอบพิธีกรรมที่บ้านของตนได้

1.8 วัดเป็นแหล่งฌาปนสถาน

1.9 วัดเป็นแหล่งที่ใช้เป็นสถานจัดการแสดงมหรสพ และสิ่งบันเทิงต่างๆ ในงานเทศกาลประจำปีที่เกี่ยวข้องกับเทศกาลทางศาสนา ได้แก่ กลุณ และการบวชนาค เป็นต้น

1.10 วัดเป็นแหล่งที่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้แทนจากรัฐบาลนิยมใช้เป็นสถานที่ประชุมประชาชน เพื่อให้ข่าวสารและความรู้แก่ประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ

2. บทบาทของพระสงฆ์ในชนบทไทย

2.1 พระสงฆ์ทำหน้าที่สั่งสอนธรรม และส่งเสริมให้ชาวบ้านทำบุญกุศลต่างๆ

2.2 ภิกษุอาวุโส หรือสมภารวัด ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา ผู้ประนีประนอม และบางครั้งทำหน้าที่เยียวยารักษาผู้ป่วย

2.3 พระสงฆ์เป็นผู้ช่วยส่งเสริมความสามัคคีในหมู่บ้าน โดยช่วยจัดความขัดแย้งของประชาชนในหมู่บ้าน เพราะคนส่วนมากเชื่อฟังผู้ทรงศีลอยู่แล้ว

2.4 พระสงฆ์เป็นผู้อบรมสั่งสอนเด็ก รวมทั้งอนุเคราะห์เด็กกำพร้า

2.5 พระสงฆ์เป็นผู้ช่วยสั่งสอนเทคนิคขั้นพื้นฐาน ซึ่งสามารถเรียนรู้ได้จากวัด เช่น งานไม้ งานปูน เป็นต้น

2.6 พระสงฆ์เป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการของหมู่บ้าน ทำหน้าที่ช่วยวางแผนและสนับสนุนงานของชาวบ้าน

2.7 พระสงฆ์เป็นผู้นำประชาชน เป็นที่พึ่งทางจิต

2.8 พระสงฆ์เป็นผู้ทำหน้าที่ธรรมทูตและพระธรรมจาริก ซึ่งไปเผยแผ่หลักธรรมแก่ชาวเขา ทำให้ชาวเขาเกิดความรู้สึกรักชาติ และหันมานับถือศาสนาพุทธ

กล่าวได้ว่า วัดและพระสงฆ์เป็นทุกอย่างของสังคม เป็นศูนย์กลางที่รวมจิตใจของประชาชน ส่วนพระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนของวัดในบทบาทเหล่านี้ ก็กลายเป็นผู้นำจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพเชื่อถือและการร่วมมือ โดยวัดก็กลายเป็นหลักประกันความมั่นคงของประเทศชาติ ในฐานะเป็นที่ยึดเหนี่ยวประชาชนให้มีความสามัคคี และให้รวมตัวกันเข้าเป็นหน่วยงานต่างๆ ได้

3.3 สถาบันพุทธศาสนากับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง

บทบาทของสถาบันพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาสังคม โดยไม่เน้นเฉพาะเรื่องหลักพุทธธรรมเท่านั้น แต่ทั้งวัดและพระสงฆ์มีบทบาทควบคู่กันไป โดยวัดและพระสงฆ์จะมีบทบาทในการเป็นสถานที่ และเป็นผู้ถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนให้แก่ประชาชนได้นำไปปฏิบัติ ซึ่งจะประสบผลสำเร็จมากน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพในการถ่ายทอดและศรัทธาที่ประชาชนมีต่อวัดและพระสงฆ์ อันเป็นการดำเนินงานโดยนัยเดียวกับการพัฒนาประเทศ กล่าวคือหลักพุทธธรรมเปรียบเสมือนนโยบายหรือแผนพัฒนาชนบท วัดเปรียบเสมือนระบบราชการ และพระสงฆ์เปรียบเสมือนข้าราชการ ซึ่งมีเป้าหมายเดียวกัน คือ การมีคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชน

และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคม (พินิจ ลาภานานนท์, 2529 : 31) ซึ่งมีนักวิชาการได้กล่าวถึงบทบาทของสถาบันพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาชุมชนเพื่อนำพาให้ชุมชนเข้มแข็ง ดังนี้

อนันต์ วิริยะพินิจ (2525 : 45-46) ได้ให้กล่าวถึง บทบาทของพระสงฆ์ในการสงเคราะห์ชุมชน ประกอบด้วย

1. การให้คำแนะนำทางจิตใจ เป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาชีวิตต่างๆ
2. การเป็นที่พึ่งให้ความร่มเย็นทางด้านจิตใจ ด้วยการประพฤติตนเป็นตัวอย่างตลอดจนสถานที่ของวัดวาอารามที่สงบร่มรื่น เป็นองค์ประกอบสำหรับหล่อเลี้ยงจิตใจสังคมอย่างหนึ่ง
3. การให้คำแนะนำศึกษาด้านอื่นๆ เท่าที่ทำได้ เช่น ในทางวิชาการ เป็นต้น
4. เป็นผู้ชี้แนะท้องถิ่นให้ได้รับความเจริญใหม่ๆ ได้ อาจจะประกอบด้วยการเสนอแนะให้ความคิดริเริ่มว่าในท้องถิ่นนั้นมีอะไรที่จะทำให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น แล้วเป็นศูนย์รวมชักชวนให้ประชาชนทำงานนั้น หรืออาจเป็นที่ปรึกษาเมื่อชาวบ้านมาขอความเห็นว่าจะทำสิ่งนี้ขึ้นในท้องถิ่นจะควรหรือไม่ควร
5. การบำรุงขวัญ อันได้แก่ บทบาทประเภทพิธีกรรมต่างๆ

จางง อภิวัฒน์สิทธิ์ (2525 : 145-152) ได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์และวัดในสังคมปัจจุบันว่า พระสงฆ์และวัดมีบทบาทมาก พระสงฆ์และวัดต้องอยู่เคียงข้างกัน ขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ ดังนั้น เมื่อเอ่ยถึงวัดก็หมายถึงพระสงฆ์ด้วย วัดเป็นศูนย์กลางสำคัญในชีวิต พระสงฆ์ในฐานะผู้อยู่อาศัยและปกป้องรักษาวัดก็ย่อมจะมีบทบาทสำคัญมากในชุมชนโดยอัตโนมัติ บทบาทตามประเพณีของพระสงฆ์ประกอบด้วย การสอนธรรม เป็นพิธีกรในการประกอบพิธีกรรม ช่วยส่งเสริมความสามัคคีของชาวบ้าน ปลอดภัยประชาชนในยามเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเป็นทุกข์ และช่วยตัดสินปัญหาข้อพิพาทระหว่างสมาชิกของหมู่บ้าน พระสงฆ์มีการติดต่อกับชาวบ้านทุกวันและพัวพันกับปัญหาทางโลกของชาวบ้าน บทบาททางสังคมของพระสงฆ์จะเป็นการสนองตอบต่อช่องทางที่รัฐบาลไม่อาจช่วยเหลือประชาชนได้ เช่น ขาดสถานที่เรียนหนังสือ ขาดที่รักษาพยาบาล ไม่มีระบบตำรวจ และศาลยุติธรรมในการบริการทางสังคมและสวัสดิการชุมชน เมื่อไม่มีสิ่งดังกล่าวพระสงฆ์จึงเป็นผู้ตัดสินปัญหาความขัดแย้ง ทำการอบรมเด็กที่พ่อแม่ไม่อาจจะอบรมได้ และช่วยอนุเคราะห์เด็กกำพร้า พระสงฆ์ช่วยสร้างและสั่งสอนเทคนิคขั้นพื้นฐานซึ่งเรียนได้ในวัด เช่น สถาปัตยกรรม ช่างไม้ ช่างก่ออิฐปูน ช่วยปรับปรุงการเกษตร และรักษาโรคด้วยยาแผนใหม่ จากข้อเท็จจริงดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าพระสงฆ์เป็นผู้รับใช้ประชาชนในชนบท ช่วยรักษาประเพณีและพิธีกรรมนำเสถียรภาพสู่สังคม ดังนั้นผู้นำที่แท้จริง คือ พระสงฆ์ ซึ่งช่วยวางแผน แนะนำ และสนับสนุนงานของชาวบ้าน

ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์ (2526 : 38-40) กล่าวถึงงานของพระสงฆ์เพื่อความมั่นคงแห่งชาติไทยในสังคมปัจจุบัน แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ การพัฒนาคุณภาพของพลเมือง การสงเคราะห์ประชาชน และการช่วยเหลืองานของทางราชการ ดังนี้

1. การพัฒนาคุณภาพของพลเมือง คุณภาพของพลเมืองโดยเฉพาะด้านคุณธรรมจริยธรรมมีความสำคัญต่อความมั่นคงแห่งชาติอย่างยิ่ง งานของพระสงฆ์ในด้านนี้ ได้แก่

1.1 การให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรของชาติทุกระดับอายุให้เข้ามาอยู่ในพระธรรมวินัย ศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย

1.2 การเทศนา อบรม สั่งสอนประชาชนที่มาทำบุญที่วัดในวันธรรมสวนะ และให้งานทำบุญบำเพ็ญกุศลต่างๆ ตามประเพณีหรือในงานเทศกาลต่างๆ การเทศน์ทางวิทยุ ทางโทรทัศน์ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรม การเขียนบทความเผยแผ่พุทธศาสนาทั้งปวง เช่น งานพระธรรมทูต งานพระธรรมจาริก งานตามโครงการอบรมประจำตำบล

1.3 การจัดสอนศาสนศึกษาแก่เด็กและประชาชน

1.4 การดำเนินกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาของวัดต่างๆ ทั่วประเทศ

2. การสงเคราะห์ประชาชน เป็นหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ พระสงฆ์ได้สงเคราะห์ประชาชนทั้งทางด้านขวัญ กำลังใจ และวัตถุ ดังนี้

2.1 การให้ความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลแก่ประชาชนตามประเพณีเกี่ยวกับชีวิต และตามประเพณีเกี่ยวกับส่วนรวม

2.2 การช่วยประกอบศาสนพิธีในงานทำบุญ บำเพ็ญกุศลต่างๆ

2.3 การให้ที่พักอาศัยแก่นักเรียน นิสิต นักศึกษาต่างท้องถิ่นที่มาศึกษาเล่าเรียนอยู่ในเมือง การให้ที่พักอาศัยแก่บุคคลที่มารับศีล การให้ที่ดินหรือให้เช่าที่ดินในราคาถูกให้ประชาชนที่ขาดเงินปลูกบ้านอาศัย

2.4 การดูแลสุขภาพจิต การประพรมน้ำมนต์ การให้ฤกษ์ยาม

2.5 การให้ทางราชการหรือส่วนรวมใช้สถานที่ของวัดประชุมราษฎร เป็นหน่วยเลือกตั้ง งานหารายได้เพื่อสาธารณกุศล ตลอดจนการให้ใช้ที่ดินของวัดสร้างสาธารณสถานต่างๆ

2.6 การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ การให้คำปรึกษาในหน้าที่การงาน การเป็นผู้นำในการก่อสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ในท้องถิ่น

2.7 การให้ที่พักพิงแก่ประชาชนผู้ประสบสาธารณภัยและภัยธรรมชาติ การรวบรวมสิ่งของจากผู้บริจาคไปให้การสงเคราะห์แก่ผู้ประสบภัยต่างท้องถิ่น

3. การช่วยเหลืองานของทางราชการ พระสงฆ์พยายามที่จะช่วยเหลืองานทางราชการทั้งในด้านการปกครอง การสงเคราะห์ประชาชน และการรักษาความปลอดภัยของชาติ เช่น

3.1 ช่วยในการอบรมชี้แจงราษฎรให้รู้จักผิดชอบชั่วดี การปฏิบัติตามคำแนะนำชักชวนของรัฐบาลหรือผู้ปกครองบ้านเมืองระดับต่างๆ

3.2 ช่วยกิจการบริหารตามปกติของเจ้าหน้าที่รัฐบาล

3.3 ช่วยสงเคราะห์ประชาชน โดยรับช่วงงานจากเจ้าหน้าที่รัฐบาลให้การสงเคราะห์ในท้องถิ่นกันดารที่วัดตั้งอยู่

แสง จันทรงาม (2520 : 12-21) มีความเห็นว่าพระสงฆ์จะต้องปรับปรุงบทบาทตนเอง เพื่อสร้างตนให้มีความหมายและสำคัญสำหรับสังคมปัจจุบันในด้านต่างๆ ดังนี้

1. สอนธรรม หมายถึง การเทศนาสั่งสอนคนทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัย ให้เกิดศรัทธาและสัมมาทิฐิในพุทธศาสนา ในชีวิตและในหลักการดำเนินชีวิตอันถูกต้อง

2. นำปฏิบัติ หมายถึง การรักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัด และสร้างคุณธรรมต่างๆ ให้เกิดขึ้นในตน รวมทั้งปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาด้วย

3. พัฒนา หมายถึง การพัฒนาวัดเป็นอันดับแรก และช่วยพัฒนาหมู่บ้านหรือชุมชนเป็นอันดับรอง

3.1 การพัฒนาวัด การพัฒนาพื้นภูมิของวัดอาจทำได้โดยการควบคุมอาคารและสิ่งก่อสร้างให้เป็นระเบียบ ปลูกหญ้าตามลานวัดและต้นไม้หลายๆ ตามต้นไม้ควรมีแผ่นกระดานป้ายเขียนพุทธภาษิต และสร้างอาคารที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน

3.2 การพัฒนาหมู่บ้าน หมายถึง การนำชาวบ้านสร้างสรรค์สำหรับที่จำเป็นของชาวบ้าน

4. ปรีกษากิจ หมายถึง ให้คำปรึกษาหารือแก่ชาวบ้าน พระสงฆ์ควรพยายามทำตนเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านต่างๆ และรับให้คำปรึกษาแนะนำแก่ชาวบ้าน เช่น ในด้านการเกษตร การสหกรณ์ การค้าขาย การปฏิบัติหน้าที่พลเมือง การสุขภาพอนามัย การศึกษาหาความรู้ การปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคม เป็นต้น

กิริติ ศรีวิเชียร (2527 : 111-113) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์และวัดที่ควรจะเป็นในอนาคตอันที่จะสร้างความเสมอภาคแก่ประชาชน ควรจะประกอบด้วย

1. บทบาทในการเป็นผู้นำและแบบอย่างแก่ชุมชน ในเรื่องของความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด และประหยัด

2. บทบาทในการเป็นสถานที่เรียนพระพุทธศาสนาของทั้งพระสงฆ์ ชาวบ้าน และลูกหลานของชาวบ้านรอบวัด

3. บทบาทในการเป็นสถานที่เรียนเพื่อการอ่านออกเขียนได้ของชาวบ้านรอบวัด
4. บทบาทในการเป็นแหล่งรวบรวม เก็บรักษา และศึกษาค้นคว้าวัฒนธรรมแขนงต่างๆ ทั้งศิลปกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และวรรณกรรมในท้องถิ่น
5. บทบาทในการเป็นสถานที่ใกล้เคียงข้อพิพาทของชาวบ้าน
6. บทบาทในการให้การสอนและฝึกฝนอาชีพจำเป็นในท้องถิ่นแก่ชาวบ้านรอบวัด
7. บทบาทในการเป็นผู้นำเอาหลักการและแนวคิดใหม่ๆ มาช่วยเหลือเกษตรกร วิชาญ อาจเขียน (2528 : 20-30) ได้สรุปบทบาทของพระสงฆ์ในงานพัฒนาชุมชนไว้ดังนี้

1. ส่งเสริมสาธารณสุข โดยการทำตนเป็นตัวอย่าง แนะนำประชาชนให้เอาใจใส่การรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยทั้งของร่างกายและสิ่งแวดล้อม
  2. ส่งเสริมราษฎรให้มีรายได้เพิ่มขึ้น แนะนำให้รู้จักอดทนขยันหมั่นเพียรและชวนช่วยในการประกอบอาชีพที่ชอบธรรม
  3. ส่งเสริมการศึกษา พยายามสอนให้ประชาชนมีความรู้ความสามารถในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้เอง สอนให้รู้จักใช้สติปัญญาในกิจการงานทั้งปวง ให้รู้จักคิด ไม่เป็นคนเชื่ออย่างมง่าย
  4. ส่งเสริมการสร้างสาธารณสมบัติ เพื่อเป็นจุดรวมความสามัคคีของชุมชน เพื่อให้ประชาชนเกิดความคิดริเริ่ม และรู้จักความรับผิดชอบในการพัฒนาท้องถิ่นของตน
  5. ส่งเสริมวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องก่อให้เกิดความสงบสุข เป็นเครื่องสมานความสามัคคีของประชาชนในชุมชนนั้นๆ
  6. ส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น สอนให้ประชาชนมีความสามัคคี ให้ทุกคนรู้จักสิทธิและหน้าที่ของตน เพราะเป้าหมายที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาชุมชน คือ การปกครองตนเอง
- บทบาทของพระสงฆ์ด้านสังคมสงเคราะห์ พระสงฆ์ในชนบทยังคงมีบทบาทที่สำคัญอยู่มาก สมบูรณ์ สุขสำราญ (2529 : 8) กล่าวว่า เมื่อพิจารณาการบริการของรัฐในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา ด้านอนามัย ด้านสาธารณสุข เป็นต้น ยังคงกระจายไปถึงชนบทในอัตราส่วนที่ต่ำ พระสงฆ์ยังคงเป็นหน่วยบริการสำรองที่ช่วยแก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้าประชาชนอยู่ เช่น การขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้ พระสงฆ์มักจะใช้ภาวะความเป็นผู้นำท้องถิ่นตามธรรมชาติระดมชาวบ้านให้ขุดบ่อน้ำในวัด หรือเป็นผู้นำในการแนะนำการขุดบ่อสาธารณะ การทำส้วมที่ถูก สุขลักษณะ เป็นต้น การป้องกันสุขภาพ โภชนาศาสตร์ และการใช้ยา พระสงฆ์ได้เผยแพร่ความรู้ในด้านนี้และชักชวนให้ชาวบ้านรู้จักป้องกันสุขภาพตัวเอง ในการก่อสร้าง เช่น ถนน เป็นต้น พระสงฆ์จะเป็นผู้ให้คำแนะนำหรือทำงานในด้านทฤษฎี เป็นนายงาน การที่พระสงฆ์มีบทบาทใน

ขบวนการพัฒนาชาตินั้น พระสงฆ์ในท้องถิ่นสามารถตอบสนองความต้องการท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี และจะช่วยให้ความเกี่ยวพันที่มีต่อชุมชนในท้องถิ่นนั้นเข้มแข็ง

สุชาติ เสโต (2542 : 10-21) ได้กล่าวไว้ถึง บทบาทของพระครูสุภาจารวัฒน์ในการพัฒนาชุมชนกลุ่มเข้มแข็งไว้ ดังนี้

1. ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ
2. เป็นที่พึ่งทั้งทางจิตใจ ทางจิตวิญญาณ และทางสติปัญญา
3. ส่งเสริมการทำงานแบบมีส่วนร่วมของคนในทุกช่วงงาน ไม่เพียงแต่พระสงฆ์แต่ยังรวมถึงชาวบ้าน องค์กรพัฒนาทางเอกชน และข้าราชการ
4. เป็นผู้นำทางด้านกิจกรรมให้แก่ชุมชน โดยการรวมกลุ่มชาวบ้านดำเนินกิจกรรม ได้แก่ ร้านค้าสหกรณ์ ชมรมหมอยาพื้นบ้าน งานเกษตรผสมผสาน การอนุรักษ์ป่าไม้ และโรงสีข้าว เป็นต้น โดยมีการตั้งศูนย์กิจกรรมภายในวัด นอกจากนี้ยังเป็นผู้นำในการพัฒนาแหล่งน้ำ และถนน เป็นต้น
5. จัดตั้งกลุ่มสังฆะอาสาพัฒนา เพื่อส่งเสริมจริยธรรมแก่เยาวชนและชาวบ้าน และเป็นการประสานชุมชนเข้ากับวัด โดยมีกิจกรรมต่างๆ เช่น เดินธรรมสังฆจร ธรรมยาตรา ประยุคต์วันพระจัดงานปฏิบัติธรรม เป็นต้น ซึ่งถือว่าการสอนและเป็นวิธีรวมชุมชนอีกวิธีหนึ่ง
6. ศึกษาปัญหาของชุมชน โดยการประยุคต์วันพระที่ไม่ได้มีการเทศนาเพียงอย่างเดียว แต่จะเป็นการแลกเปลี่ยนข้อมูลของชาวบ้านด้วยว่าชาวบ้านมีปัญหาอะไร แล้วร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหา
7. แสวงหาความรู้ใหม่ๆ โดยการตั้งเอาภูมิปัญญาของชาวบ้านไปพัฒนา เพื่อเพิ่มพูนความรู้ สามารถปรับเปลี่ยนให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้ โดยการศึกษาดูงานของกลุ่มพระสงฆ์ หรือองค์กรพัฒนาพาไปดูงานที่ต่างๆ ทั้งในและนอกประเทศ รวมทั้งการเข้าอบรมสัมมนา
8. เป็นผู้ประสานความร่วมมือ และเป็นผู้ไกล่เกลี่ยโดยอาศัยพลังศรัทธาจากชาวบ้าน
9. เป็นผู้ตรวจสอบและคอยตักเตือน ในฐานะที่พระสงฆ์เป็นศูนย์รวมศรัทธาของชุมชน ดังนั้นบทบาทในการกลั่นกรององค์กรหรือบุคคลภายนอกที่จะเข้ามาร่วมพัฒนาชุมชนนั้น เป็นกิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อชาวบ้านอย่างแท้จริง นอกจากนั้นจะต้องคอยตักเตือนองค์กรและชาวบ้านที่ไม่ถูกต้อง โดยการชี้แนะสั่งสอน

10. เป็นผู้ประสานงานสร้างเครือข่ายการพัฒนา มีการสร้างเครือข่ายกลุ่มพระสงฆ์ที่ทำงานด้วยกัน ได้แก่ กลุ่มสังฆะอาสาพัฒนาจังหวัดยโสธร กลุ่มแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง จังหวัดอำนาจเจริญ กลุ่มพิทักษ์ธรรมจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมีการขยายกลุ่มออกไปหลายกลุ่ม มีการถ่ายทอดงานพัฒนาให้แก่พระสงฆ์รุ่นใหม่เพื่อสืบทอดการพัฒนา โดยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันในเรื่องที่เห็นอยู่ และแลกเปลี่ยนกับคนที่เข้ามาแวะเวียนทำงานร่วมกัน ทั้งนี้พระสงฆ์จะต้องประสานงานซึ่งกันและกัน แล้วสืบทอดมาหากกลุ่มเสวียนธรรม คือ กลุ่มใหญ่ทั่วประเทศ

พระประชา ปัตถนธัมโม (2526 : 87-103) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระอริการนาน สุทรวีโร ในการนำพาชุมชนบ้านท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์ ให้เป็นชุมชนเข้มแข็ง โดยถือหลักการที่ว่าพัฒนาทางด้านจิตใจและวัตถุจะต้องไปด้วยกัน โดยต้องถือเรื่องจิตใจเป็นหลัก และวัตถุเป็นรองไว้ ดังนี้

1. เป็นผู้นำที่มีคุณธรรม ปฏิบัติตนอยู่ในศีลในธรรม เป็นแบบที่ดีให้กับชุมชนอย่างมองเห็นปัญหาของชาวบ้าน จึงได้รับความศรัทธาของชาวบ้าน

2. พัฒนาบุคลากรของชุมชน โดยการนำเข้าปฏิบัติธรรม รักษาศีลและทำสมาธิเพื่อพัฒนาจิตใจให้รู้จักตนเอง เมื่อรู้จักตนเอง รู้ปัญหา สาเหตุของปัญหา และได้ยกระดับจิตใจขึ้นแล้วจึงหันไปสู่การแก้ปัญหา ซึ่งปัญหาสำคัญ คือ ความยากจน

3. เป็นผู้ประสานงานของศูนย์อบรมด้านการเกษตร ร่วมกับอาสาสมัครชาวญี่ปุ่นจากมูลนิธิของชาวญี่ปุ่น และการส่งเสริมทางการทอผ้า ซึ่งพระอริการนานได้มอบที่ดินแปลงหนึ่งของวัดให้เป็นศูนย์ปฏิบัติงาน

4. เป็นผู้นำกิจกรรมของชุมชน เช่น การสร้างถนน สะพาน สหบาลข้าวและสหกรณ์ร้านค้า เป็นต้น

5. อนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น โครงการนากระชับมิตร ซึ่งเป็นการทำ “นารวม” ของคนในชุมชน ใช้วิธีการลงแขกเกี่ยวข้าว โดยผลประโยชน์ที่ได้จากนากระชับมิตรนี้จะนำมาสร้างสาธารณะประโยชน์ของชุมชน

6. ในการดำเนินงาน ได้มีการสร้างเครือข่าย เป็นผู้ตั้งกลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา โดยการจัดกลุ่มพระสงฆ์ตามวัดต่างๆ มาเข้ารับการอบรม ศึกษาดูงาน แล้วกลับไปนำประชาชนในท้องถิ่นทำกิจกรรม

เพ็ญจันทร์ วรรณรัตน์ และคณะ (2543) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระมนัส ขันดิธัมโม สำนักสงฆ์จันทารักษ์โพธิ์ทอง ตำบล แสง อุดม เมือง จังหวัดจันทบุรี กับกระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็ง โดยได้ก่อตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์จันทบุรีขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน โดยท่านได้ศึกษาแนวคิดของพระสุบิน ปณีโต จังหวัด

ตราด และครูชบ ยอดแก้ว จังหวัดสงขลา แล้วนำมาปฏิบัติเนื่องจากแนวทางตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์นี้เป็นแนวทางที่ให้ประชาชนได้พึ่งตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งฟื้นฟูต้นทุนทางสังคมใหม่

ทุนทางสังคม คือ สิ่งต่างๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกับวิถีชีวิตของคนในสังคมแต่ดั้งเดิม ดังนั้นทุนทางสังคมของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์จันทบุรี (พระมนัส ชันดิธัมโม, 2545 : 5-6) จึงประกอบด้วย

1. ทุนที่เป็นวัตถุธรรม คือ ความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ หรือที่เรียกว่าทรัพยากรทางกายภาพของพื้นที่

2. ทุนที่เป็นนามธรรม ได้แก่

2.1 ทุนทางศาสนา ประกอบด้วย

- ความศรัทธาในพุทธศาสนาที่ยังมั่นคงในจิตใจผู้คน ถูกรื้อฟื้นและเสริมแรงด้วยการทำกิจกรรมร่วมกันและด้วยบทบาทใหม่ของพระสงฆ์

- พระสงฆ์ร่วมอุดมการณ์ที่เป็นแกนนำมีจำนวนเพิ่มขึ้น และเป็นเครือข่ายช่วยเหลือดูแลกลุ่มทั่วทุกท้องที่

- ใช้ศาลาวัดอันเป็นทรัพยากรที่มีอยู่แล้วทุกแห่งเป็นที่รวมตัวทำกิจกรรมชุมชน

2.2 ทุนทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย วัฒนธรรมเครือญาติ การบริหารแบบมีส่วนร่วมและการเป็นเจ้าของร่วมกัน เป็นการฟื้นฟูสำนักสาธารณะหรือการเสียดละเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม

3. ทุนสนับสนุนจากภายนอก ประกอบด้วย

- การประสานงานภายนอก โดยการยอมรับผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคพัฒนา และเอกชน เพื่อเปลี่ยนทัศนคติความคิดเห็นและปรับปรุงระบบการทำงาน

- การสร้างเครือข่าย ทั้งภายในอำเภอ จังหวัด และภายนอกจังหวัด รวมทั้งการแลกเปลี่ยนข้อมูลโดยการเรียนรู้โดยกลุ่ม

พระมนัส ชันดิธัมโม เป็นผู้รวมกลุ่มชุมชน โดยก่อตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์จันทบุรี สมาชิกส่วนใหญ่เป็น “กลุ่มบุญ” เนื่องจากเป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวกันในวันทำบุญที่วัด เมื่อตั้งกลุ่มแล้วชุมชนมีการพัฒนาด้วยกิจกรรมและจัดประสบการณ์สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ชุมชน มีสมรรถภาพการบริหารจัดการกลุ่ม และเกิดจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม

กิจกรรมกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์จันทบุรีตามแนวทางพระมนัส ชันดิชัมโม เป็นการทำให้ทุนทางสังคมที่มีอยู่เชื่อมประสาน โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และมีระบบการจัดเครือข่าย โดย

1. การจัดกระบวนการเรียนรู้ เป็นการจัดประชุมอย่างมีส่วนร่วม เพื่อทำความรู้จัก ร่วมกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และการเชิญวิทยากรมาให้ความรู้ใหม่ๆ โดยเน้นกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์

2. การจัดการเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องควรมีผู้ประสานงานในท้องถิ่น ทำหน้าที่ในการประสานงาน อำนวยความสะดวกต่างๆ

สมาชิกที่เข้ากลุ่มได้ประโยชน์จากการช่วยเหลือเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน มีเงินกู้และเงินสวัสดิการพึ่งตนเอง มีการรับฝากเงิน กู้เงิน และจัดสวัสดิการชุมชน ในปัจจุบันเกิดการขยายกลุ่มและการรวมกลุ่ม 13-20 กลุ่ม และเกิดการพัฒนาคูณภาพคน คุณภาพชุมชน และคุณภาพสังคมทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ เช่น วิธีการพึ่งตนเอง การพลิกฟื้นภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นต้น นำไปสู่การแก้ปัญหาวิกฤติ และพัฒนาคูณภาพชีวิตของคนไทยในสังคมปัจจุบันได้

เสรี พงศ์พิศ (2545) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระครูพิพัฒน์โชติ เจ้าอาวาสวัดดอนต.คู่เต่า อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา ในการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งไว้ ดังนี้

1. เป็นผู้นำกิจกรรม คือ จัดตั้งธนาคารชีวิต ซึ่งเป็นชื่อเรียกกลุ่มออมทรัพย์
2. เทศนา สั่งสอน อบรมสมาชิกให้รู้จักควบคุมตนเอง มั่นใจในสัจจะของแต่ละคน เน้นการละอบายมุข

3. ส่งเสริมสาธารณสุขมูลฐาน การสร้างส้วม และน้ำดื่มสะอาด

4. ส่งเสริมอาชีพ เช่น การจัดกลุ่มจักสานและผลิตภัณฑ์จากเชือกกล้วย การทำนาผักบุ้ง เป็นต้น และมีการเชิญวิทยากรมาฝึกอบรมวิชาชีพต่างๆ ให้กับสมาชิกที่จัดขึ้นภายในวัด

5. เป็นผู้ขยายเครือข่ายความร่วมมือ โดยการไปศึกษาดูงาน การประชุมสัมมนา เป็นต้น และขยายกลุ่มไปตามวัดต่างๆ

6. ส่งเสริมการศึกษาของเยาวชนโดยการให้ทุนการศึกษา ทุนอาหารกลางวัน ทุนคำรักษาพยาบาลในโรงพยาบาลของรัฐ เป็นต้น

สุชาติ ขงเกียรติตระกูล (2544 : 75-83) ได้กล่าวถึงบทบาทวัดและพระครูอุทิศกิจจาทร เจ้าอาวาสวัดตะโหมดในการพัฒนาชุมชนบ้านตะโหมดให้เข้มแข็ง ดังนี้

1. ส่งเสริมการศึกษา โดยการใช้ศาลาการเปรียญเป็นที่เรียนชั่วคราว ต่อมาได้ขยับขยายจัดตั้งเป็นโรงเรียนประชาบาล

2. เป็นผู้นำในการสร้างสาธารณะประโยชน์ เช่น ถนน สะพาน และประปา เป็นต้น

3. สภากาชาด เป็นที่รวมของชาวบ้านในการแก้ปัญหา ประชุม ปรึกษาหารือ จากการมีลานวัดเป็นที่พบปะอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวบ้านสามารถหารือแก้ปัญหาและพัฒนาตนเองได้หลากหลายแนวทาง ทำให้สามารถหาความเห็นที่เหมาะสมและนำไปสู่การปฏิบัติจริง เพื่อประโยชน์สูงสุดของชาวตะโหมค ทั้งนี้จะมีการจัดเก็บเป็นข้อมูลชุมชน และมีการติดตามผลการดำเนินงาน เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาต่อไป โดยท่านพระครูจะอนุเคราะห์ให้เอาเครื่องคิดเลขแบบวางแก้วและจะมีสอนให้ด้วย รวมทั้งเป็นที่ปรึกษา

4. มีการจัดตั้งโครงการต่างๆ เช่น โครงการธนาคารกลุ่มเกษตรกร โครงการยกย่องบุคคลตัวอย่างของหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งท่านพระครูจะแนะนำส่งเสริมให้มีการเลือกผู้นำโครงการที่ดีมีศีลธรรม มีความรู้ความสามารถ มีความตั้งใจจริง เป็นต้น

5. ส่งเสริมศูนย์เรียนรู้ ในลักษณะกิจกรรมวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อรู้ถึงวิถีชีวิตของชุมชน และเป็นการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเก็บไว้และถ่ายทอดแก่คนรุ่นหลัง โดยการให้วัดเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้โดยชุมชน ซึ่งมีคณะกรรมการเข้ามาช่วยเหลือให้เหมาะสม

6. การตรวจสอบการทำงาน การมีลานวัดเป็นรากฐานประชาธิปไตย ส่งเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เพราะการรวมตัว การมีลานวัดเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลและความคิดเห็นที่จะช่วยงานกลุ่ม การที่ทุกคนในสภากาชาดและกลุ่มเป็นคนในชุมชนเดียวกัน ทำให้เกิดการใช้กระบวนการทางสังคมในการตรวจสอบการทำงาน เพื่อตอบสนองความต้องการที่แท้จริง

สภากาชาดตะโหมคเป็นตัวอย่างที่ดีต่อบทบาทพระสงฆ์ ที่สามารถร้อยรัดความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้ร่วมแสวงหาและแก้ไขปัญหาของชุมชนอย่างเป็นประชาธิปไตย ทำให้เกิดความเข้มแข็งที่ยั่งยืนด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างต่อเนื่อง เป็นที่รวบรวมของบุคคลในส่วนต่างๆ ของสังคมให้ออกมาแสดงความรับผิดชอบ ความรักร่วมกันในท้องถิ่นอย่างเข้มแข็งบนพื้นฐานภูมิปัญญาของตนอย่างมีเอกลักษณ์

3.4 กระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนโดยสถาบันพุทธศาสนา

กระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนโดยสถาบันพุทธศาสนาโดยตรงนั้นยังไม่ปรากฏผลงาน แต่จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของสถาบันพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งนั้น มีความสอดคล้องกับกระบวนการ เสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งของธีระพงษ์ แก้วหาวงส์ (2544) สามารถสรุปได้ ดังนี้

1. การเตรียมคนหรือการพัฒนาทรัพยากรบุคคล ในฐานะที่พระสงฆ์เป็นผู้นำตามธรรมชาติที่มีความรู้ความสามารถ ได้รับความศรัทธา ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส และเป็นผู้ประสานงาน ให้คำแนะนำ ชักชวนชาวบ้านในการพัฒนาด้านต่างๆ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จึงเป็นบทบาทหนึ่งที่พระสงฆ์จะต้องดำเนินการส่งเสริมการสร้างผู้นำและประชาชนให้มีจิตสำนึก มีความรู้ความเข้าใจในการกำหนดประเด็นปัญหาและการพัฒนาทางเลือก ได้มีการส่งเสริมการถ่ายทอดความรู้จากพระสงฆ์เองหรือการเชิญวิทยากรมาบรรยาย เพื่อพัฒนาบุคคลให้เป็นผู้นำที่ได้รับความยอมรับ มีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนการแก้ไขปัญหา มีความสามารถในการประสานงานกับผู้อื่นได้ และเป็นการฝึกฝนประชาชนให้รู้จักคิด วิเคราะห์ปัญหา และหาแนวทางแก้ไขร่วมกันได้ โดยเนื้อหาที่ถ่ายทอดให้ประชาชนนั้นเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้เกี่ยวกับอาชีพเพื่อใช้ดำรงชีพ และด้านสาธารณสุข เป็นต้น ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชนของตนเองได้โดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้

2. การกำหนดประเด็นปัญหาของชุมชน และการพัฒนาทางเลือกเพื่อบำบัด กิจกรรม เนื่องจากวัดและพระสงฆ์มีความสัมพันธ์กับชุมชนอย่างใกล้ชิด จึงมีส่วนร่วมในการรับรู้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น และมีส่วนในการประสานกับชุมชนแก้ไขปัญหาในการกำหนดประเด็นปัญหานั้น พระสงฆ์ส่งเสริมให้ประชาชนได้มีการปรึกษาหารือ วิเคราะห์ปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง และเปิดโอกาสให้ทุกคนได้เสนอแนวทางแก้ไขปัญหาที่เหมาะสม โดยพระสงฆ์มีบทบาทเป็นที่ปรึกษา ใช้วัดเป็นที่ประชุมเพราะมีอุปกรณ์ในการประชุมพร้อม เช่น โต๊ะ เก้าอี้ บริเวณที่สะอาดและกว้างขวาง โดยจัดการประชุมอย่างสม่ำเสมอเพื่อทันต่อปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งนี้จะมีการเก็บบันทึกข้อมูลการประชุมเพื่อนำมาปรับปรุงแนวทางในการพัฒนาต่อไป

3. การดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชน สถาบันพุทธศาสนามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมสาธารณะต่างๆ ของชุมชน กล่าวคือ ส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของชุมชนทุกขั้นตอน ตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทางแก้ไข การดำเนินกิจกรรม การประเมินผลการทำงาน การตรวจสอบการทำงาน และมีการทำงานร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐ เอกชน และองค์กรที่เกี่ยวข้อง

4. ขยายเครือข่ายความร่วมมือการพัฒนาชุมชนเพื่อก่อให้เกิดความเข้มแข็ง โดยพระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วมในการรวมตัวกันในชุมชน เพื่อประสานความร่วมมือระหว่างคนในชุมชน ซึ่งจะก่อให้เกิดความสามัคคี ร่วมมือร่วมใจกันดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ในรูปการรวมกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มงานฝีมือ กลุ่มภูมิปัญญาชาวบ้าน และกิจกรรมสาธารณประโยชน์ เป็นต้น เพื่อแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้าน พร้อมทั้งขยายความร่วมมือไปยังท้องถิ่นอื่น ทั้งภายในอำเภอ จังหวัด และภายนอกจังหวัด เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ในการดำเนินงานกลุ่ม

พัฒนาประสิทธิภาพของกลุ่ม ทั้งนี้พระสงฆ์จะเป็นผู้ประสานเครือข่ายต่างๆ โดยจัดตั้งศูนย์เครือข่ายภายในวัด

สรุปได้ว่า วัดส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ริเริ่มและชักชวนชาวบ้านจัดทำกิจกรรมของชุมชน ตัวอย่างเช่น พระสุบินปณีโต ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดไผ่ล้อม อำเภอเมือง จังหวัดตราด เป็นผู้ริเริ่มชักชวนชาวบ้านก่อตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ โดยส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มตามความสมัครใจและรู้จักการออมทรัพย์ พร้อมปลูกฝังคุณธรรมโดยใช้เงินเป็นเครื่องมือ ตลอดจนมีการตั้งศูนย์เครือข่ายกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ โดยมีคณะกรรมการทำหน้าที่ประสานงานและช่วยเหลือให้คำแนะนำแก่สมาชิกกลุ่มต่างๆ เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งร่วมกับสถานศึกษานำกระบวนการเรียนรู้จากกิจกรรมสัจจะออมทรัพย์ บรรลุเป็นกิจกรรมหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อฝึกให้เยาวชนรู้จักการรวมกลุ่ม การออม และการพึ่งพาซึ่งกันและกัน อันจะนำไปสู่การสร้างชุมชนที่เข้มแข็งต่อไปในอนาคต

จากข้อความข้างต้นนั้น สามารถกล่าวได้ว่า สถาบันพุทธศาสนาโดยวัดและ พระสงฆ์ได้มีบทบาทในด้านการพัฒนาชุมชนมาโดยตลอด ไม่ว่าจะพิจารณาในแง่หลักธรรมหรือในแง่การปฏิบัติ ดังนั้นคงเป็นการกล่าวที่ไม่เกินเลยไปกว่า สิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในสถาบันพุทธศาสนาในประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นหลักการหรือบุคลากร ก็มีอย่างเพียงพอที่จะดำเนินงานในด้านการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องสถาบันศาสนากับกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนโดยตรง ไม่มีผู้ใดได้ทำการศึกษาวิจัยไว้ ดังนั้นผลงานที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่จะเป็นบทบาทของสถาบันศาสนาในแง่มุมต่างๆ เช่น การพัฒนาสังคม การพัฒนาชนบท เป็นต้น ซึ่งการศึกษาในเรื่องเหล่านั้น เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องนี้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเป็นฐานความรู้อันนำไปสู่แนวทางการวิจัย ดังนี้

พินิจ ลาภานานนท์ (2529 : 125-129) ศึกษาถึงเรื่องบทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท โดยวิเคราะห์พระสงฆ์พัฒนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า ปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชนบท คือ การที่พระสงฆ์พัฒนาได้พบเห็นสภาพปัญหาและความทุกข์ยากของชาวบ้าน จึงต้องการเข้ามาแก้ไขปัญหาก็แก่ชาวบ้าน จากการวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่ดำเนินกิจกรรมสังคมพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกได้ 4 ลักษณะคือ

1. บทบาทผู้สงเคราะห์พัฒนา คือ บทบาทที่พระสงฆ์พัฒนาคำเนินกิจกรรมต่างๆ โดยที่ตนเองเป็นผู้จัดหาทรัพยากรและบริหารโครงการต่างๆ ด้วยตัวท่านเอง ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกโครงการต่างๆ

2. บทบาทผู้นำการพัฒนา เป็นบทบาทที่พระสงฆ์เป็นผู้นำชาวบ้านเข้ามาทำกิจกรรมสังฆพัฒนาต่างๆ โดยพระสงฆ์จะเป็นผู้คิดค้นโครงการ หรือติดต่อโครงการพัฒนาต่างๆ มาดำเนินการ จะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านร่วมปรึกษาหารือบ้าง จากการศึกษาพบว่า พระสงฆ์พัฒนาที่มีบทบาทเช่นนี้มีอยู่มากที่สุด

3. บทบาทผู้ประสานงาน โดยกิจกรรมและโครงการสังฆพัฒนาต่างๆ มักจะเป็นการดำเนินการโดยพยายามชักนำความร่วมมือ และความสนับสนุนจากหลายฝ่าย และพยายามร่วมมือกับผู้นำชุมชนในการชักจูงชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง

4. บทบาทที่เป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนในการพัฒนาหมู่บ้าน โดยมีชาวบ้านเป็นผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองเป็นสำคัญ พระสงฆ์พัฒนามีบทบาทเป็นเพียงพี่เลี้ยงที่คอยให้คำแนะนำปรึกษา และประสานการสนับสนุนจากภายนอกตามที่ชาวบ้านเห็นชอบร่วมกัน บทบาทแบบนี้ นับว่าเป็นแนวทางที่สอดคล้องเหมาะสมต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักการพึ่งตนเอง เพราะชาวบ้านจะเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญทั้งในการตัดสินใจคัดเลือกโครงการปฏิบัติงาน และติดตามรับผิดชอบในผลที่เกิดขึ้น

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะกิจกรรมการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การแก้ไขปัญหาความทุกข์ยากของชาวชนบท แต่การดำเนินงานโครงการของพระสงฆ์พัฒนาส่วนใหญ่แสดงบทบาทในฐานะเป็นผู้นำการพัฒนา โดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองด้วย ความสำเร็จหรือล้มเหลวของงานสังฆพัฒนาจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับตัวชาวชนบทเอง

โคจิ โนสุ (2530 : 127-130) ได้ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนา : ศึกษาเฉพาะกรณีในจังหวัดสงขลา พบว่า บทบาทที่ปฏิบัติจริงมากที่สุดของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาด้านการศึกษา คือ การอบรมให้ความรู้ด้านพุทธศาสนาและศีลธรรมแก่ประชาชน การมีส่วนร่วมในพิธีกรรมต่างๆ ของโรงเรียน บทบาทที่ปฏิบัติน้อยในด้านนี้ คือ การจัดตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน การจัดตั้งโรงเรียน การให้ความรู้ด้านช่างฝีมือในการประกอบอาชีพ ส่วนบทบาทในด้านการเผยแพร่ธรรมะพบว่า บทบาทที่พระสงฆ์ปฏิบัติมากที่สุด ได้แก่ การจัดพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา รองลงมาได้แก่ การรับนิมนต์ไปประกอบพิธีกรรมต่างๆ นอกวัด การอบรมสั่งสอนประชาชนในงานเทศกาลต่างๆ ตามลำดับ ซึ่งล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทั้งสิ้น และบทบาทด้านการสงเคราะห์ บท

บาทที่พระสงฆ์ปฏิบัติมากที่สุด คือ การช่วยอำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลต่างๆ แก่ประชาชน รองลงมาได้แก่ การร่วมมือปฏิบัติสังฆกรรมซ่อมแซมวัด การช่วยแนะนำให้ชาวบ้านรู้จักการออมทรัพย์ ขยันหมั่นเพียรและขวนขวายในการประกอบอาชีพ ช่วยประชาชนในด้านให้ยืมสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ และรวมทั้งให้การสงเคราะห์ทางจิตใจด้วย

เสาวลักษณ์ ขำนิล (2518 : 132-135) ได้ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในหมู่บ้านวังไผ่และหมู่บ้านอุตะเถา จังหวัดชัยนาท โดยใช้กลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่ม คือ กลุ่มพระสงฆ์ในหมู่บ้านวังไผ่และหมู่บ้านอุตะเถา พบว่า พระสงฆ์ทั้ง 2 กลุ่ม มีบทบาทด้านการศึกษาของชุมชนอย่างมาก เริ่มจากเป็นผู้อุปถัมภ์โรงเรียน ช่วยเหลือในการสร้างโต๊ะ เก้าอี้ หาทุน การศึกษาให้โรงเรียน นอกจากนี้ยังช่วยเหลือโรงเรียนในด้านให้การศึกษาวិชาศีลธรรมอีกด้วย ซึ่งวิธีการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ทั้งสองกลุ่มนี้ มีวิธีการพัฒนาในระยะเริ่มแรกลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ เป็นการพัฒนาแบบเสรีที่ทางวัดและประชาชนร่วมมือกันในการดำเนินงาน ซึ่งงานต่างๆ สำเร็จไปได้ด้วยดี เพราะอาศัยแรงศรัทธาและความร่วมมือจากประชาชนภายในชุมชนที่ช่วยกันสละแรงกายและกำลังทรัพย์ร่วมกันทำงานด้วยความสามัคคี และพระสงฆ์สามารถทำงานพัฒนาชุมชนให้มีความก้าวหน้าได้ดี เพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลง เป็นผู้ประสานงาน เป็นผู้นำชาวบ้านในการรวมกลุ่มทำงานต่างๆ โดยยึดหลักการประชาธิปไตย

เจียมพงษ์ วงศ์ธรรม (2519 : 103-107) ได้ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม เกี่ยวกับเรื่องบทบาทในการให้การศึกษาทัวไปทั้งทางโลกและทางธรรม การเผยแผ่ธรรมะ และการให้การสงเคราะห์แก่ประชาชน ตลอดจนศึกษาว่าพระสงฆ์มีความคิดเห็นอย่างไรในบทบาทด้านนี้ของท่าน ผลการวิจัยพบว่าพระสงฆ์มีบทบาทสูงมากในด้านต่างๆ ดังนี้

ด้านการศึกษา โดยเฉพาะการช่วยการสอนหนังสือสูงมากถึงร้อยละ 62.64 ซึ่งในขณะสอนได้เน้นให้ประชาชนเข้าใจสิทธิและหน้าที่ ทำหน้าที่เป็นผู้บริหารสถานศึกษาและกิจกรรมอื่นๆ ซึ่งพบว่าพระสงฆ์มีกิจกรรมสูงขึ้นตามพรรษาที่บวช ต้องการมีบทบาทในการศึกษาเพิ่มขึ้น โดยประสงค์ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของชาติ ปรับปรุงหลักสูตรวิชาเกี่ยวกับศีลธรรมและศาสนาในลักษณะที่พระสงฆ์จะเข้าไปสอนได้

ด้านการเผยแผ่ธรรมะเพื่อการพัฒนาจิตใจประชาชน โดยการออกจาริกไปในชนบท สอนให้เจริญกรรมฐาน นำประชาชนพัฒนาท้องถิ่น วัด และโรงเรียนเข้าร่วมกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา

ในด้านความคิดเห็นที่พระสงฆ์มีบทบาทของท่านในการพัฒนาสังคม ดังนี้

1. พระสงฆ์ส่วนใหญ่คิดว่างานพระธรรมทูต การเผยแผ่ธรรมะโดยสื่อมวลชน และการบรรพชาในภาคฤดูร้อน จำเป็นในการเผยแผ่ธรรมะพร้อมกับประสงค์ที่จะได้รับความร่วมมือ

จากหน่วยงานต่างๆ ในการจัดอบรมสัมมนาให้ความรู้เบื้องต้น ในด้านการแพทย์และการสังคมสงเคราะห์ที่ถูกลักวิชาการ

2. พระสงฆ์เป็นผู้นำทางด้านศาสนพิธี ให้คำแนะนำปรึกษาปัญหาชีวิตและพัฒนาทางจิตใจ เยี่ยมประชาชนที่โรงพยาบาลและที่บ้าน

3. วัดต่างๆ ควรสงเคราะห์ประชาชนด้วยการให้ยืมสิ่งของเครื่องใช้ จัดสถานที่ พักผ่อนภายในวัด รักษาพยาบาลผู้ป่วย สงเคราะห์เด็กก่อนวัยเรียน

4. พระสงฆ์ส่วนใหญ่เห็นด้วยในการที่จะพัฒนาบทบาทของตนเอง คิดว่ามีความพร้อมและเชื่อมั่นว่าจะทำได้โดยได้รับการสนับสนุนจากประชาชนและไม่ผิดต่อวินัยสงฆ์

5. พระสงฆ์ พยายามปรับปรุงบทบาทและฐานะของตน เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในสังคม โดยการพัฒนาตนเองทางการศึกษาให้สูงขึ้น นอกเหนือจากการมีศีลและสมาธิ พระสงฆ์สามารถนำสิ่งเหล่านี้ไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดี เพื่อให้ประชาชนมีความเป็นคืออยู่ในด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย ตลอดจนการสงเคราะห์ช่วยเหลือต่างๆ จะเห็นได้ว่างานเหล่านี้เป็นบทบาทที่แท้จริงของพระสงฆ์ซึ่งน่าจะมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมได้

นอกจากนี้ยังได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ว่าการที่พระสงฆ์จะมีบทบาทในการพัฒนาสังคมมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับโอกาส และการปรับปรุงของสถาบันทางสังคมและประชาชน กล่าวคือสถาบันสงฆ์และฆราวาสที่นับถือศาสนาพุทธในสถาบันนั้นๆ จะต้องช่วยกันปรับปรุงสถาบันของตน โดยมุ่งให้แต่ละสถาบันมีส่วนร่วมสัมพันธ์กันในการเผยแผ่ในกิจการอันเป็นกุศลเพิ่มขึ้น โดยพิจารณาให้พระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทพร้อมด้วย ทั้งนี้เพื่อผลดีแก่ส่วนรวม

บรรพต วีระสัย, บุญลือ วันทายนต์ และอร วีระสัย (2523 : 26-51) ได้ทำการวิจัยเรื่องบทบาทของพระสงฆ์กับสังคมไทยโดยพิจารณาในเชิงสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและการปกครอง : ศึกษาเฉพาะกรณีกรุงเทพมหานครและฉะเชิงเทรา ผลการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

ด้านเศรษฐกิจ พระสงฆ์มีบทบาทส่งเสริมให้ประชาชนประกอบอาชีพสุจริต ไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีบทบาทในการสอนงานอาชีพด้านฝีมือ เช่น การนวดแผนโบราณ ยาสมุนไพร ศิลปกรรม การก่อสร้าง เป็นต้น

ด้านสังคม พระสงฆ์มีบทบาทในการอบรมจริยธรรม การลดการเสพยาเสพติด การอนุเคราะห์ผู้ยากไร้ การสงเคราะห์ผู้มีปัญหาทางใจ การอนุเคราะห์ผู้เดินทาง และการช่วยเหลือกิจกรรมของประชาชน เช่น การใช้วัดเก็บวัสดุเครื่องใช้หรือวัตถุเครื่องใช้หรืออื่นๆ เก็บของศักดิ์สิทธิ์ อนุเคราะห์สัตว์เลี้ยง ให้ยืมเครื่องใช้ เป็นต้น และยังมีบทบาทในการพัฒนาชุมชนอีกด้วย

ด้านการศึกษา พระสงฆ์มีบทบาทด้านการศึกษาหลายประการ ได้แก่ การให้ความรู้แก่พระสงฆ์และประชาชนทั้งภายในและนอกวัด การสร้างโรงเรียนในวัด

ด้านการเมืองการปกครอง พระสงฆ์มีบทบาทโดยอ้อมต่อการเมืองการปกครองในเชิงเหนี่ยวนำการปฏิบัติไม่สอดคล้องกับธรรมะ

อริยา ลิมสุวัฒน์ (2526 : 189-192) ได้ทำการศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนชนบทไทย (ช่วงปี พ.ศ. 2500-2530) พบว่า พระภิกษุในชนบทที่มีความสัมพันธ์อันใกล้ชิด ได้รับความเคารพยกย่องจากชาวบ้านทั้งที่มีบทบาทเป็นผู้นำคนสำคัญในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในสังคมร่วมกับชาวบ้าน ด้วยเหตุนี้ งานการพัฒนาชุมชนที่พระสงฆ์ได้ดำเนินการเองอย่างเสรี ซึ่งส่วนใหญ่จะสามารถช่วยเหลือด้านความเป็นอยู่ของชาวบ้านได้อย่างดี อันเป็นผลมาจากที่ชาวบ้านยอมรับในบทบาทผู้นำของพระสงฆ์ในชุมชนของตน เพราะเป็นผู้มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับชาวบ้าน ประกอบการอุทิศตนเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านเกิดความเลื่อมใสศรัทธา และให้ความร่วมมือสนับสนุนให้งานพัฒนานั้นสำเร็จด้วยดี

อำนาจ บัวศิริ (2528 : 173-178) ได้ทำการศึกษาเรื่องคุณสมบัติและบทบาทเจ้าอาวาสวัดในพระพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการพัฒนาชนบทยากจนในภาคเหนือ พบว่า บทบาทของเจ้าอาวาสที่ช่วยพัฒนาชนบทยากจนในภาคเหนือสรุปได้ ดังนี้

1. ด้านการปลูกฝังและส่งเสริมศีลธรรมแก่ประชาชน โดยการใช้สถานที่ในวัดเป็นที่จัดการศึกษาอบรมให้ความรู้ด้านพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนเป็นประจำทุกวันพระและวันสำคัญทางศาสนา และการจัดทำวัดและบริเวณให้สะอาดร่มรื่น เพื่อให้ประชาชนที่เข้ามาเกิดความสงบทางจิตใจได้ และสนับสนุนให้ประชาชนจัดงานประเพณีท้องถิ่นที่ไม่ขัดต่อศีลธรรมภายในวัด

2. ด้านกิจกรรมระดับหมู่บ้าน ในเรื่องแหล่งน้ำหมู่บ้าน ธนาคารโค-กระบือ ทางกลุ่มออมทรัพย์ เจ้าอาวาสวัดจะอำนวยความสะดวกในด้านการใช้สถานที่ประชุม เพื่อให้บริหารงานของคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ดำเนินไปได้ สำหรับงานธนาคารข้าวและกลุ่มอาชีพ เจ้าอาวาสสามารถให้คำแนะนำในด้านความคิดและการติดต่อประสานงาน อำนวยความสะดวกให้ผู้มาเป็นวิทยากรให้แก่ชาวบ้าน ในการเผยแพร่ความรู้การจัดตั้งธนาคารข้าวและการประกอบอาชีพต่างๆ ที่เหมาะสมกับสภาพหมู่บ้าน และอนุญาตให้ใช้ที่ดินซึ่งเป็นสมบัติของวัดบางส่วนสร้างยุ้งฉางเป็นธนาคารข้าว

3. ด้านการบริการขั้นพื้นฐาน เจ้าอาวาสจะเผยแพร่ความรู้ด้านโภชนาการสาธารณสุขควบคู่ไปกับการเทศนาธรรม ทำหน้าที่เป็นผู้ให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้าน ให้ความอนุเคราะห์อาหารกลางวันแก่เด็กและชาวบ้านที่ยากจนด้วยการให้อาหารเหลือฉัน และรวบรวมประวัติวัดและหมู่บ้านเพื่อเก็บไว้ศึกษาแนวทางที่จะพัฒนาต่อไป

พระสมนึก อนันตวรรังสี (2539 : 130-132) ได้ทำการศึกษาเรื่อง สถาบันสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยในอนาคตตามทรรศนะของพระผู้นำทางด้านวิชาการ พบว่า สถาบันสงฆ์ควรมี

การประยุกต์ใช้พุทธธรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่กุลต่อสังคมไทย และจะต้องมีการปรับปรุงสถาบันสงฆ์ในประเด็นต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการศึกษาของพระสงฆ์ และการพัฒนาบุคลากรทางศาสนา เพื่อพัฒนาจิตความสามารถของสถาบันสงฆ์ในการดำเนินการพัฒนา

สมคิด เฟื่องอุคม (2534 : 65-75) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาชุมชนตามทฤษฎีของพระสงฆ์และเจ้าหน้าที่สี่กระทรวงระดับตำบลในจังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาชุมชนในจังหวัดสมุทรสงครามในระดับมาก คือ ด้านสังคมและด้านวัฒนธรรม บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง คือ ด้านการเมืองและการปกครอง ด้านการศึกษา และด้านสาธารณสุข และบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาชุมชนอยู่ในระดับน้อย คือ ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ

ผ่องพรรณ ทวีสมบูรณ์ (2537 : 65-70) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบพฤติกรรมการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในชุมชนที่รัฐให้การพัฒนาต่างกัน พบว่า ในหมู่บ้านที่มีโครงการพัฒนาของรัฐมาก พระสงฆ์มีประสบการณ์ในการพัฒนามากกว่าพระสงฆ์ในหมู่บ้านที่มีโครงการพัฒนาของรัฐน้อย และหากพระสงฆ์มีพรรษามาก มีการศึกษาและมีทัศนคติที่ดีมากต่อการพัฒนาชุมชน ทำให้มีพฤติกรรมพัฒนาด้านจิตใจและด้านวัตถุมาก

พระมหานันต์ ดอนนอก (2539 : 91-103) ได้ทำการศึกษาเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนตามโครงการอบรมประชาชนประจำตำบล (อ.ป.ต.) ในจังหวัดนครราชสีมา พบว่า พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในด้านการเป็นผู้สนับสนุนให้คำปรึกษา และประสานงานกับหน่วยงานของทางราชการและองค์กรเอกชนต่างๆ เนื่องจากปัจจัยสนับสนุนให้พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน 2 ประการ คือ ประการแรก พระสงฆ์มีแรงบันดาลใจที่เกิดจากการศึกษาหลักพุทธธรรมและพระสงฆ์คุ้นเคยกับประชาชนในชุมชน ประการที่สอง การได้รับข้อมูลข่าวสารจากภายนอกหรือได้รับผลตอบแทนทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

จักรพงษ์ ปรางค์วิเศษ (2540 : 85-91) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษาทัศนคติของคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ในจังหวัดนครสวรรค์ พบว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนที่สำคัญมากที่สุดเป็นอันดับแรก คือ บทบาทด้านสังคมและวัฒนธรรม รองลงมา ได้แก่ บทบาทด้านการศึกษา บทบาทด้านการเมืองการปกครอง บทบาทด้านสาธารณสุข และบทบาทด้านเศรษฐกิจ ตามลำดับ

ศราวุธ อรรถานุกรักษ์ (2533 : 44-67) ได้ทำการศึกษาเรื่อง บทบาทของพระภิกษุกับการพัฒนาชุมชนตามความจำเป็นพื้นฐานในจังหวัดปัตตานี พบว่า บทบาทในการมีส่วนร่วมของพระภิกษุในการพัฒนาชุมชนตามความจำเป็นพื้นฐาน ในด้านการให้ประชาชนมีการพัฒนาจิตใจให้ดีขึ้นมากที่สุดเป็นอันดับหนึ่ง ในด้านการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาความเป็นอยู่และ

กำหนดวิถีชีวิตของตนเองและชุมชนเป็นอันดับรอง และในด้านให้ประชาชนมีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมตามลำดับ พระภิกษุที่มีตำแหน่งต่างกันมีบทบาทในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนตามความจำเป็นพื้นฐานแตกต่างกัน

ธนยพร พงษ์โสภณ (2538 : 101-121) ได้ทำการศึกษาเรื่อง บทบาทพระสงฆ์สี่อัครสาวกในการชี้นำและปลุกจิตสำนึกประชาชนชนบทเพื่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น ศึกษากรณี : พระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาส จังหวัดกาญจนบุรี พบว่า พระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาสที่ติดตามข่าวสารจากหนังสือพิมพ์เป็นประจำ และการเลือกใช้สื่อแบบเผชิญหน้า จะชี้นำและปลุกจิตสำนึกประชาชนชนบทได้ดี สำหรับหน้าที่ที่พระสงฆ์เห็นว่าควรมีเพิ่มขึ้นตามลำดับความสำคัญคือ บทบาทในด้านการพัฒนาจิตใจและวัฒนธรรมของประชาชน การส่งเสริมการกินอยู่ดีของประชาชน การส่งเสริมการศึกษาของเยาวชน และการพัฒนาความเจริญของสังคม

เนาวรัตน์ สุวรรณผ่อง (2524 : 150-166) ได้ทำการศึกษาเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่องานสังคมสงเคราะห์จิตเวช พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการให้คำแนะนำปรึกษาปัญหาทางด้านจิตใจ และด้านการส่งเสริมจริยธรรมกับการพัฒนาทางด้านจิตใจเป็นส่วนใหญ่ ในด้าน บทบาทอื่นๆ เช่น บทบาทในการรณรงค์ ให้วัดอุดมคณ บทบาทในการสอนวิปัสสนา กรรมฐาน บทบาทในการให้ที่อยู่อาศัยแก่คนไร้ที่พึ่งและผู้เจ็บป่วยนั้นมีน้อย สิ่งที่เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติงานของพระสงฆ์มากที่สุดในการช่วยเหลือประชาชน คือ การขาดแคลนทุนทรัพย์

ผลการวิจัยข้างต้นถือว่าเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นสภาพความเป็นจริงที่สังคมต้องยอมรับว่า บทบาทของสถาบันพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ถึงแม้ว่างานวิจัยเหล่านี้จะเกิดขึ้นต่างเวลากันก็ตาม แต่ความเป็นจริงที่ปรากฏก็คือว่าสังคมมีความคาดหวังที่จะใช้ศักยภาพที่มีอยู่ของสถาบันศาสนาให้เป็นหลักของการพัฒนาชุมชนที่เน้นสิทธิชุมชน และมีคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา